

PLUUSTERGOLD

Halfjaarlijks tijdschrift van de Historische Vereniging
Hoogezand - Sappemeer e.o.

In dit nummer o.a.: De 'Marshall-hulp' van Hoogezand
aan Heveadorp
Gezondheidszorg in Hoogezand
Exit twee gemeenten:
Hoogezand en Sappemeer

COLOFON

Pluustergoud is een uitgave van de “Historische Vereniging Hoogezand-Sappemeer e.o.” en verschijnt tweemaal per jaar in juni en december.

Voor inlichtingen over de vereniging: secretariaat “Historische Vereniging Hoogezand-Sappemeer e.o.”,

W.A.H. Rozema, Noordersingel 24,
9601 CJ Hoogezand. Tel. 0598-394512.
histverhosap@gmail.com

Website:

www.historische-vereniging-hs.nl

Opgave lidmaatschap:

Via het secretariaat, € 20,00.

Bankrekening:

NL42INGB0007453326

NL67ABNA0453578047

De HVHS e.o. is een Algemeen Nut Beogende Instelling (ANBI), alsmede een Culturele ANBI (dossiernummer 92 837).

Redactie: Daan Hulsebos, Melle Vos.

Redactieadres: D. Hulsebos,
Burg. Tuinstraat 7, 9602 CZ Hoogezand
E-mail: danielhulsebos@hetnet.nl

Ontwerp en lay-out:

Jan Pekelder

Losse nummers: zolang de voorraad strekt via het secretariaat, € 6,50 per stuk, exclusief portokosten.

Copyright: Historische Vereniging Hoogezand-Sappemeer e.o. Overname van (gedeelten van) artikelen en/of afbeeldingen is slechts toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

Druk: Synergion Druk&Print Winschoten.

INHOUDSOPGAVE

Van het bestuur <i>Wim A.H. Rozema</i>	1
Van de redactie	2
Afscheid Monumentencommissie Hoogezand-Sappemeer <i>Gerrit Stuu</i>	2
Nijjoarsveziende 2018 <i>Van het bestuur</i>	7
Rieks Diggel (2) <i>Henk Bodewes</i>	8
Klein en groot zijn gelijk, de slaaf is vrij van zijn heer	10
De Marshall-hulp van Hoogezand aan Heveadorp <i>Jan van der Wal</i>	12
Gezondheidszorg in Hoogezand <i>Ingrid Wormgoor</i>	25
Exit twee gemeenten: Hoogezand en Sappemeer <i>Janneke Hensing-Alberts en Wim H. Rozema</i>	32
Vierde Jaap Westerdieplezing Rectificatie	34
Nostalgie bij vrouwennetwerk Westerbroek <i>Wim Rozema</i>	34
Een impressie	35
Van Plaggenhut tot landhuis <i>Van het bestuur</i>	36
Herinneringen in een oude schoenendoos <i>Siny Stege-Visscher</i>	37
Het dagboek van Hendericus Adrianus (Rieks) Lamberst <i>Rieks Lamberst</i>	46
Zelfde plaats, andere foto <i>Gerrit Stuu</i>	54
Uitslag jubileumprijsvraag	56
Achterdiep Sappemeer	57

VAN HET BESTUUR

Inmiddels is het nieuwe jaar 2018 begonnen en is ons jubileumseizoen halverwege en hebben wij in januari de nijjoarsveziede gehad met De Fiebeldekwinten en in maart de jaarvergadering met de prachtige lezing van Niek Kieft over Stootshorn. Als u dit leest hebben wij op 26 mei jl. ook de excursie gehad, die dit jaar naar de rooms-katholieke St. Maximiliaankirche te Rütenbrock en Jachtslot Clemenswerth in Sögel ging. Voorts verwachten wij in het najaar het verschijnen van het jubileumboek over “De straat van mijn jeugd” dat door Daan Hulsebos en Okkie Smit wordt samengesteld. En dan kunnen wij terugzien op een prachtig jubileumjaar.

Wij zoeken een nieuwe penningmeester.

Roelf Ballema, die sinds 2010 penningmeester van de vereniging is, heeft te kennen gegeven zijn werkzaamheden te willen beëindigen. Daarom zijn wij op zoek naar een nieuwe penningmeester bij voorkeur uit de leden van onze vereniging. Het is geen zware functie; de vereniging heeft een relatief beperkte begroting. De enige vereiste is, dat u kunt rekenen (en zelfs daarvoor hebben we tegenwoordig hulpmiddelen). Bent u geïnteresseerd om tot het bestuur (een gezellig clubje) toe te treden, meldt u dan bij de voorzitter (0654360193).

Wij zoeken bezorgers voor Pluustergoud.

Voor Meerwijck en het Oosterpark zoeken wij nieuwe bezorgers voor Pluustergoud. Zonder bezorgers moeten wij Pluustergoud per post sturen en dat zou de prijs en dus de contributie onnodig verhogen. Twee keer per jaar bent u hier een uurtje mee bezig. Het is dankbaar werk en het houdt u in beweging. Bent u geïnteresseerd in deze functie binnen de vereniging dan kunt u zich melden bij de secretaris (0598394512).

Rest mij u veel leesplezier met deze Pluustergoud toe te wensen en vol verwachting wacht ik af welke reacties wij ontvangen op bovenstaande “smeekbedes”.

Maarten Rietveldt, voorzitter

VAN DE REDACTIE

In Pluustergoud nummer 47 vindt u weer een gevarieerd aantal artikelen over de meest uiteenlopende onderwerpen. Allereerst echter excuses van de zijde van de redactie omdat in nummer 46, buiten onze schuld, het artikel van Siny Visser, onder de titel “herinneringen in een oude schoendoos”, en een tweetal rectificaties op de Jaap Westerdieplezing helaas niet geplaatst zijn ondanks dat dit wel was aangekondigd. Beide artikelen vindt u terug in dit nummer van Pluustergoud.

Verder besteedt Gerrit Stuit aandacht aan het afscheid van de monumentencommissie Hoogezand/Sappemeer en doet Wim Rozema verslag van een excursie, onder zijn leiding, met leerlingen van de van Heemskerckschool, naar de Joodse Begraafplaats aan de Knijpslaan te Kolham.

Wim heeft verder een artikel, samen met Janneke Hessing, ingeleverd over het einde van de gemeente Hoogezand/Sappemeer. Ook waren Wim en Janneke bij het vrouwen netwerk Westerbroek en doen verslag daarvan.

In dit nummer ook de uitslag en winnaars van de Jubileumprijsvraag en een verslag van de Nijjoarsveziende.

Tevens is opgenomen het verslag van een onderzoek door Henk Bodewes naar aanleiding van het in nummer 46 geplaatste artikel over “Rieks Diggel” en het bestuur doet verslag van de jaarvergadering van de vereniging op 20 maart jl. waar Nick Kieft een lezing heeft gehouden over de ontstaansgeschiedenis van Stootshorn.

Ook wordt geciteerd uit wat Rieks Lamberst, tijdens de 2^e Wereldoorlog, heeft genoteerd in zijn dagboek en een interessant verhaal over Heveadorp van Jan van der Wal.

Dan nog de aankondiging van een boek over boerderijen aan het Achterdiep van ons lid Heike van Dam en tenslotte een boeiend artikel over de gezondheidszorg in Hoogezand tijdens de 19^e en de 20^e eeuw.

De redactie spreekt wederom haar waardering uit over de vele aangeleverde artikelen en wenst de lezers veel leesplezier.

AFSCHEID MONUMENTENCOMMISSIE HOOGEZAND - SAPPEMEER

Gerrit Stuit, met dank aan Janneke Hessing-Alberts

Naar aanleiding van de samenvoeging van de gemeenten Hoogezand-Sappemeer, Slochteren en Menterwolde tot de nieuwe gemeente Midden-Groningen heeft ook de samenstelling van de Monumentencommissie Hoogezand-Sappemeer een verandering ondergaan. Zo is de naam van de commissie gewijzigd in Erfgoedcommissie Midden-Groningen en is het aantal externe leden uitgebreid van twee naar drie leden. De beide zittende externe leden Janneke Hessing-Alberts en Gerrit Stuit zijn op eigen verzoek uitgetreden. Janneke maakte sinds 2006 deel uit van de commissie en Gerrit sinds 2012. Hun plaats wordt ingenomen door Cynthia Heinen-Huisjes uit Overschild en Bert Boer en Henri Cornelissen, beide laatste uit Hoogezand. Na de reguliere vergadering van 11 december 2017 was er, als afscheid van beide leden, een gezellig samenzijn, onder genot van een hapje en een drankje, in het Grand Café van het Kielzog, waarbij waarderende woorden werden gesproken door

verantwoordelijk wethouder Oetra Gopal en door de voorzitter en secretaris van de Monumentencommissie, respectievelijk Jan Battjes en Elke Jansema.

De monumentencommissie in vergadering bijeen met v.l.n.r. Elke Jansema, Jan Battjes, Herman Waterbolk, Gerrit Stuut, Janneke Hessing-Alberts en Jan Drijfhout (Martin Coerts ontbreekt op de foto)

Eén van laatste activiteiten van de voormalige commissie was het opstellen van een lijst van karakteristieke panden binnen de gemeente Hoogezand-Sappemeer. Naast de reeds bestaande lijsten van gemeentelijke- en rijksmonumenten is het belangrijk ook de karakteristieke panden binnen de gemeente een zekere mate van bescherming te bieden in het kader van de aardbevingproblematiek in de provincie Groningen.

Hoe het begon

In 1995 is de nota Monumentenbeleid in Hoogezand-Sappemeer vastgesteld.

Hierin werden onder andere geregeld: de Monumentenverordening - de aanwijzing van gemeentelijke monumenten - het instellen van een Monumentencommissie - het vaststellen van een subsidieverordening voor restauratie en onderhoud van zowel gemeentelijke- als rijksmonumenten.

In 1993 was reeds door de Stichting tot Behoud en Exploitatie van Karakteristieke Panden in Hoogezand-Sappemeer een inventarisatieonderzoek van Cultuurhistorisch Waardevolle Objecten in de gemeente Hoogezand-Sappemeer uitgegeven.

Wat er aan voorafging

In de eerste decennia na de Tweede Wereldoorlog waren de toekomstplannen meer gericht op de wederopbouw dan op het behoud van monumentale panden en objecten.

Zo ontkwam de voormalige RHBS te Sappemeer ternauwernood aan de sloop. Hiervoor waren vele protesten en 7500 handtekeningen vanuit de bevolking nodig. Als reddende engel trad in 1977 het gasbedrijf AGD (Aardgas Groningen Drenthe) op, dat plannen had om het pand te gebruiken als hun hoofdkantoor. Het voormalige schoolgebouw werd grondig gerestaureerd, waarbij de natuurkunde-, scheikunde-, teken- en muzieklokalen, grenzend aan de noordzijde van het gebouw, werden gesloopt. Het pand heeft inmiddels de status als Rijksmonument. Helaas is er momenteel geen bestemming voor, evenals voor het naastgelegen winkelpand van voorheen de firma Roukes, winkel in boeken en schrijfbenodigdheden.

Heel anders verging het in hetzelfde jaar (1977) de monumentale behuizing van mastenmakerij Hulsebos aan de Noorderstraat nr. 3 te Sappemeer.

Van oorsprong was dit het woonhuis van de familie Dallinga, de eigenaar van de aan de overzijde van het Winschoterdiep gelegen houtzaagmolen.

Nadat het pand aan de buitenzijde door de eigenaar was gerestaureerd kwam het kort nadien in handen van een projectontwikkelaar, waarna het werd gesloopt.

Eind jaren zeventig van de voorgaande eeuw ontstond veel commotie omtrent de mogelijke afbraak van de fraaie villa “Overwater” aan de Verlengde Zuiderstraat (thans Hoofdstraat-zuidzijde) te Hoogezand. Vele inwoners van vooral Hoogezand vonden het jammer dat de villa in 1979 uit het straatbeeld zou verdwijnen. De villa deed aanvankelijk dienst als woonhuis van de familie Reinders. Vanaf midden jaren zestig was het pand in gebruik bij de Bedrijfs Geneeskundige Dienst in Hoogezand. De oorspronkelijke villa “Overwater” was iets westelijker gelegen, het pand, waarin onder andere ook de paardenslagerie van Retsema was gevestigd.

Eind jaren tachtig werd de beeldbepalende, grotendeels in gele steen uitgevoerde, Veenkoloniale Scheepshypotheek Bank afgebroken. In de loop van de zestiger jaren was reeds een gedeelte van de uitstraling van het pand verloren gegaan door de bouw op de hoek van de Noorderstraat en de Dr. Aletta Jacobsstraat van een voor die tijd modern kantoorpand.

Meer recente afbraken

Maar ook na het in werking treden van de Monumentencommissie zijn diverse min of meer beschermde panden niet aan de slopers hamer ontkomen.

De aan de Noorderstraat, precies tegenover het Borgercompagniesterdiep, staande Veenkoloniale boerderij van de familie Remkes vertoonde reeds jarenlang een sterke mate van verval. Na een brand in het woon- en schuurgedeelte in 1998 werd het pand in hetzelfde jaar nog gesloopt. Op de plek van de boerderij is naderhand het haventje van het ontwikkelingsplan “Ijsbaanlocatie” aangelegd.

Boerderij “Remkes”, omstreeks 1994

Zo werd in 2001 de enig bewaard gebleven voorloper van het later Oldamster boerderijtype (anno 1813), staande aan de Zuiderstraat (later Noorderstraat), schuin tegenover de Herenstraat, ondanks felle protesten van onder andere de monumentencommissie door de eigenaar afgebroken.

De boerderij zou volgens de eigenaar een gevaar vormen voor de omgeving in verband met instortingsgevaar.

Mede door het feit dat het voormalige arbeidsbureau, staande aan de westzijde van de Kleinemeesterstraat, geen beschermde status bezat was de sloop van het pand in 2014, ondanks de vele protesten van de Monumentencommissie, niet te voorkomen. Het moest wijken voor de aanleg van een parkeerplaats bij de supermarkt Lidl.

Het in 1940, volgens de Amsterdamsche School, gebouwde pand heeft tijdens de Tweede Wereldoorlog ook dienst gedaan als Distributiekantoor en tot 1984 als Arbeidsbureau. Daarna heeft het verschillende kantoor functies vervuld, waaronder een notaris kantoor.

Voormalig Arbeidsbureau, Kleinemeesterstraat

Hoewel de veenkoloniale boerderij aan de noordzijde van het Achterdiep nr. 67 historisch en ruimtelijk gezien van historische waarde was, verkeerde het pand in een dermate slechte staat dat de Monumentencommissie genoodzaakt was een positief advies tot sloop af te geven.

Boerderij Achterdiep 67, Sappemeer

Na een bouwhistorisch onderzoek en een documentatie middels het uitvoeren van een zogenaamde “quick scan” is de boerderij in de loop van 2017 afgebroken.

Na al deze afbraakperikelen was er toch ook nog positief nieuws te melden.

Sinds 1905 staat op de hoek van de Noorderstraat-zuidzijde en de Kees de Haanstraat (voorheen hoek Zuiderstraat/Stationsstraat) het markante hotel, café, annex stalhouderij “Het Bontehuis”. De oorspronkelijke eigenaar was de familie Groeneveld. Het pand is tegenwoordig in gebruik als café en cafetaria.

Foto S-044 Het Bontehuis, omstreeks 1975

Omstreeks 2008 waren er plannen tot sloop van het pand, dit mede in verband met de slechte staat van onderhoud. Door acties van zowel de Monumentencommissie als de Historische Vereniging Hoogezand-Sappemeer e.o. is dit gelukkig voorkomen. Een dergelijk in het oog springend pand mag niet uit het straatbeeld van Hoogezand-Sappemeer verdwijnen en is zodoende dan ook op de lijst van Gemeentelijke Monumenten geplaatst.

NIJJOARSVEZIEDE 2018

Van het bestuur

Tijdens een wederom zeer geslaagde Nijjoarsveziede van onze vereniging in Dansschool Van der Vlag, waren er, naast de beste wensen van de voorzitter, muzikale klanken door de 'Fiebelekwinten' en overheerlijke Nijjoarsborrels. Marleen Godlieb van de 'Stichting Noordgedacht' presenteerde deze middag de door haar gemaakte documentaire 'Ons Midden-Groningen', waarin diverse inwoners van de voormalige gemeenten Menterwolde, Slochteren en Hoogezand – Sappemeer herinneringen ophaalden aan de jaren '40, '50 en '60 van de vorige eeuw. In de gemeente Slochteren werd destijds de Fraeylemaborg nog bewoond door de familie van der Hoop. Ina Louters - ten Have woonde toen tegenover de borg en koestert warme herinneringen aan die tijd. Haar man kan zich de vondst van het gas als de dag van gisteren herinneren.

In Harkstede noemen leden van de Jeu de boules club vooral uitspanning Staalstra. In Hoogezand-Sappemeer zien we in die jaren volop bedrijvigheid op en aan het Winschoterdiep. Gerrit Stuuat vertelt over de scheepswerven en de scheepvaart. Op de markt in Hoogezand vertellen inwoners over het verschil tussen

Hoogezand en Sappemeer. In Menterwolde haalt Gé Zuidema-Krans uit Zuidbroek herinneringen op aan de boerderij van haar ouders. Aardappels rooien gebeurde nog met de hand en de grote schuren lagen vol graan.

Op de sjoel- en kaartmiddag in de Menterne in Muntendam komen de verhalen los over de Muntendammers, die met hun koopwaar langs de deuren gingen. Samen met prachtige archiefbeelden van de Groninger Archieven en luchtbeelden gemaakt met een drone gaf de sfeervolle film een goede indruk van de recente geschiedenis van het huidige gebied Midden-Groningen en haar inwoners.

RIEKS DIGGEL (2)

Naar aanleiding van de geschiedenis van Rieks Diggel in Pluustergoud nr. 46 kreeg de redactie een mail van Henk Pas inzake Dien Haverkort (1913-2009), die op 4 november 1966 was gehuwd met mijn oom Jan Bodewes (Jan radio).

Deze mail werd mij doorgestuurd met het verzoek, of ik een en ander zou kunnen uitzoeken.

Henk Pas zijn moeder Elizabeth Catharina Veerkamp (1912-1982) had een vriendin Dina Haverkort en hij vroeg zich af, of deze Dina dezelfde was als de genoemde Dien Haverkort en stuurde een foto van haar mee.

Mijn neef Alphons Bodewes zei direct, dat deze Dina dezelfde was, zodat Henk Pas en ikzelf aan het uitzoeken konden beginnen.

Hoe kende Dien Haverkort dan wel de familie Suurmeijer?

Daarvoor moeten we wat terug in de tijd, want Dien had 3 vriendinnen, die min of meer een rol in haar leven hebben gespeeld. Bij de foto's van zijn overleden moeder had Henk Pas er één gevonden, waar naast zijn moeder ook haar vriendinnen opstonden.

Ma
Amie
Corcks
Dina
Haverkort
Lida
Nienhuis

Ma = Elizabeth Veerkamp en Lida Nienhuis is Alie Nienhuis.

1) Elizabeth Catharina Veerkamp, geboren 21 september 1912 in Beerzeveld (gem. Vroomshoop) en op 20 mei 1982 gehuwd in Sappemeer met Joannes Cornelius Bernardus Pas, geboren 17 mei 1907 te Randwijk. Elizabeth is overleden op 7 september 1982 in Rotterdam en haar man Joannes op 13 maart 1979 in Rotterdam.

2) Annie Cordes, geboren 9 februari 1922 te Emmer-Compasuum en gehuwd met Johannes Petrus Huizing, geboren 22 juli 1913 te Hoogezand.

3) Gerritdina Haverkort (Dien), geboren op 22 augustus 1913 in Vroomshoop en overleden te Ommen op 22 september 2009.

4) Alida Maria Niehuis (Alie), geboren 6 september 1914 te Nieuwe Compagnie en op 24 mei 1939 gehuwd te Hoogezand met Johan Marinus Suurmeijer, geboren 28 juni 1912 te Kalkwijk. Alie is overleden op ?? en haar man op 25 april 1973.

Alie Niehuis was getrouwd met Johan Suurmeijer, een broer van Georg Suurmeijer. Zij is de verbindende factor richting haar zwager Georg Suurmeijer en schoonzus Annie Huizing, die later Dien aan Jan Bodewes hebben voorgesteld. Dien en Jan zijn getrouwd op 4 november 1966 in Vroomshoop.

Wat we inmiddels wel weten, is dat Elisabeth Veerkamp rond 1925 op kostschool heeft gezeten in Munsterscheveld bij de zusters van O.L. Vrouw. Zij volgde daar de opleiding coupeuse en ontving op 2 april 1930 haar diploma uit handen van haar lerares zuster Maria Alarda.

Wie was zuster Alarda? Haar geboortenaam was Siene Bodewes, een dochter van Rieks Diggel (zie Pluustergoud nr. 46) en is geboren op 19 juni 1899 te Martenshoek en heeft op 18 augustus 1924 haar professie gedaan als zuster van O.L. Vrouw en vanaf 31 augustus 1929 tot 18 augustus 1961 gaf zij naailes aan de R.K. Mode-Vakschool St. Maria te Munsterscheveld. Zij is overleden op 28 april 1984 te Lage Vuursche.

Hierdoor dachten we, dat we Munsterscheveld als verbinding hadden gevonden tussen de 4 dames, maar nadat we mijn nichten Anneke en Betty en ook mijn neef Alphons hadden gevraagd, of Dien ooit bij hun vader had geopperd, dat zij zijn zus Siene als zuster Alarda kende, kregen we als antwoord, dat Dien hierover nimmer heeft gerept.

Aannemelijk is, dat Dien dit feit zeker zou hebben verteld. Ook omdat in die tijd mijn tante Siene regelmatig in Martenshoek op familiebezoek kwam en dus ongetwijfeld ook Dien heeft ontmoet.

Dus loopt ons verhaal dood, want de meeste betrokkenen kunnen we het niet meer vragen. Henk Pas en ikzelf hebben veel onderzoek gedaan op diverse plaatsen, maar helaas.

Nog een mogelijkheid is, dat er al contacten waren tussen de familie Haverkort en Veerkamp uit de tijd, dat Elizabeth Catharina Veerkamp nog in Beerzeveld woonde (1912-1922) of dat één van de lezers/lezeressen misschien iets weet.

“KLEIN EN GROOT ZIJN GELIJK, DE SLAAF IS VRIJ VAN ZIJN HEER”

Van Hasselt, Cohen, Frank en Levie ...

Zesentwintig 10-jarigen stappen een historische plek binnen : geschiedenisles niet vanuit het boekje of vanaf het digibord, maar werkelijk aanwezig zijn op de plek. De plek, die zo'n 180 jaar geleden werd ingericht voor het begraven van de Joodse inwoners van Hoogezand, Sappemeer, Slochteren en Zuid- en Noordbroek en omgeving.

Zijn ook op een plek, die voor menig inwoner van onze gemeente niet zo bekend is. In vroeger tijden een plek van rust. Nu, in de éérentwintigste eeuw, een plek, waar je je stem moet verheffen om boven het geraas van de vele auto's uit te komen, de auto's, die voortsnelen over de naastgelegen A7. Er wordt echter ademloos geluisterd naar het verhaal, de geschiedenis van deze begraafplaats. Geluisterd wordt er door de leerlingen van groep 6 van de Openbare Van Heemskerckschool uit het Westerpark in Hoogezand. In de klas hebben de leerlingen al het één en ander geleerd over de Joden en de Jodenvervolging tijdens de Tweede Wereldoorlog. Nu zijn deze leerlingen in Kolham, op de Joodse begraafplaats achter de Meubelhallen.

Secretaris Wim A.H. Rozema van de Historische Vereniging Hoogezand-Sappemeer e.o. vertelt de jongens en meisjes over het verschil tussen een kerkhof en een begraafplaats en over hoe je op zo'n plek dient te gedragen. En dat het niet griezelig is. Voor de meeste leerlingen is het de eerste keer dat ze een veld met graven betreden, dat ze van zo dichtbij geconfronteerd worden met de dood.

Rozema vertelt, dat de geschiedenis van deze begraafplaats eigenlijk eindigt net vóór de Tweede Wereldoorlog. Deze oorlog betekende voor bijna alle Joden, die hier toen woonden, het einde van hun leven. Deze mensen wachtte een gruwelijke dood in de Vernichtungslager in Oost-Europa. Een enkeling wist deze Holocaust te overleven, zoals bijvoorbeeld Simon en Rika de Beer, uit de Zuiderlaan in Hoogezand.

Terwijl Rozema hun geschiedenis vertelt steken twee leerlingen hun vinger op: 'Meneer...., wij wonen in de Zuiderlaan...! Weet u ook op welk huisnummer deze familie woonde?' Dichterbij kan de geschiedenisles vandaag niet komen, niet in het boek en niet op het digibord in de klas...! De leerlingen zijn leergierig. Vele vingers en vele vragen ...

We lezen wat er op de zerken staat. Namen -Van Hasselt, Cohen, Frank en Levie- andere letters dan de onze, bijzondere jaartallen. Op één graf drie namen. Er ligt echter maar één dode opa in dit graf, opa Simson Simons, overleden in 1935. De namen van zijn vrouw, oma Saartje Levie en hun kleindochter Saartje Simons staan er ook op. Daarbij de plaatsnaam Auschwitz, waar oma, samen met haar achtjarige kleindochter Saartje, is vermoord ... Hun as is uitgestrooid op de rivier nabij het crematorium in Auschwitz. Naamloos. Hier komen oma en haar kleindochter weer tot leven. De stilte bij dit graf overstemt het lawaai van de voortsnellende auto's op de nabij gelegen A7 ...

DE 'MARSHALL-HULP' VAN HOOGEZAND AAN HEVEADORP

Jan van der Wal, Drachten

Een kronkelend straatje met de naam Heveapad is het enige wat ons in Hoogezand nog doet herinneren aan de locatie van de voormalige Fabriek van Staaldraden voor rijwiel-, auto- en massieve banden "Hevea". Dit bedrijf was in 1909 gesticht onder de naam Fa. Wilhelmi & Co naast de houtzaagmolen van Maathuis op 't Eiland te Sappemeer. Reeds een jaar later verhuist het naar het Heveapad, toen nog bekend als Kielsterdiep E 47a. Hier ontvangt de fabriek ook zijn definitieve naam welke een verwijzing is naar de Latijnse naam van de Rubberboom: *Hevea brasiliensis*. Maar het snel groeiende bedrijf van oprichters Dirk Frans Wilhelmi en Tonko Hayo Meijer ziet zich in 1915 gedwongen om te zien naar een centraal in Nederland gelegen plek met bovendien meer expansiemogelijkheden. Tussen Oosterbeek en Doorwerth, westelijk van de stad Arnhem, blijkt de voormalige Modelboerderij Huis ter Aa te koop. Op 15 oktober van dat jaar doet J.W.F. Scheffer afstand van dit bezit in ruil voor de som van f 219.555,46. Spoedig daarna kan de aanpassing van de stallen en andere gebouwen voor de nieuwe bestemming ter hand worden genomen. In de navolgende jaren verhuist, met enige vertraging als gevolg van de Eerste Wereldoorlog, ook het machinepark naar de Veluwezoom. Door de bouw van 97 extra dienstwoningen is intussen een heus fabrieksdorp ontstaan: Heveadorp.

De eerste oorlogsjaren van de Tweede Wereldoorlog kabbelen rustig voorbij in het Gelderse dorpje. Wel is de fabrieksleiding van de inmiddels 1.500 werknemers tellende Hevea onder Duitse curatele geplaatst en worden uitsluitend producten vervaardigd waar de bezetter behoefte aan heeft zoals gasmaskers, rijwiel- en autobanden. Omdat veel arbeiders vanuit Hoogezand met het bedrijf waren meeverhuisd wordt er in de fabriekshallen opvallend veel Gronings gesproken. Daarnaast hanteren werknemers, die eerder voor een functie als melkknecht bij de voormalige modelboerderij naar dit oord waren gelokt, de Friese taal.

Op donderdag 29 april 1943 breken er op verschillende plaatsen in ons land stakingen uit als van Duitse zijde bevel is gegeven dat alle 300.000 voormalige Nederlandse soldaten zich opnieuw moeten melden voor krijgsgevangenschap (de eerste keer was in mei 1940). Daarna zullen ze verplicht worden voor de vijand te gaan werken. Ook de werknemers van de Heveafabriek sluiten zich bij de staking aan. Maar de bezetter slaat na enkele dagen hard terug. Op maandag 3 mei wordt het hele dorp omsingeld. Zeven werknemers worden gearresteerd waaronder ir. J.H. Munter, die als stakingsleider wordt beschouwd. Knarsetandend moet Heveadirecteur Meijer toezien hoe zijn mannen worden afgevoerd. Daags daarna maken pamfletten, die o.a. in Doorwerth aan bomen zijn opgehangen, duidelijk dat zij standrechtelijk zijn geëxecuteerd. Toch zal het nog tot na de bevrijding duren eer de nabestaanden te weten komen dat hun dierbaren in een massagraf bij De Waterberg te Arnhem begraven liggen...

Op zondag 17 september 1944 zien de inwoners van Heveadorp vanaf een uur of tien 's ochtends enorme aantallen vliegtuigen vanuit zuidwestelijke richting overtrekken. Nog spectaculairder is de aanblik van duizenden daaruit te voorschijn komende parachutisten. Aan lange kabels voortgetrokken sleepvliegtuigen landen vervolgens bij het naburige Wolfheze. Bij het aanschouwen van de geallieerde luchtlandingsoperatie nemen de ingekwartierde Duitsers in hotel De Duno en de Christelijke basisschool, beiden ten westen van het dorp, overhaast de benen. Hierdoor kunnen de Airbornes zonder een schot te lossen rond 17.00 uur Doorwerth en Heveadorp bevrijden. Zo'n duizend geallieerde militairen o.l.v. Lieutenant Colonel John Frost trekken langs het dorp op

weg naar hun doel: de Rijnbrug bij Arnhem. Maar de soldaten ontmoeten steeds meer tegenstand. In allerijl aangerukte Duitse versterkingen weten op 21 september de strategisch gelegen heuveltoppen van De Westerbouwing en De Duno, met vrij schootsveld over de Betuwe, ter heroveren. Het tussen deze heuvels ingeklemde Heveadorp komt daardoor op 24 september onder zwaar granaatvuur te liggen van geallieerde artillerie in de Betuwse plaats Lent. Maar de Tommies worden steeds verder in het nauw gedreven en besluiten, met achterlating van vele gewonden, om zich in de nacht van 25 op 26 september vanuit de perimeter in Oosterbeek terug te trekken over de Rijn.

Het mislukken van de Slag om Arnhem brengt allerminst rust voor de bewoners van de streek. De beschietingen vanaf de zuidelijke Rijnsoever alsook vanuit de lucht blijven maar doorgaan. Op woensdag 27 september krijgen de inwoners van Heveadorp van de bezetter te horen dat zij moeten evacueren. Degene die zich na 16.00 uur nog in het dorp bevindt kan als spion worden doodgeschoten. In allerijl worden kinderwagens, karretjes, fietsen of kruiwagens volgestouwd met alles wat van waarde is. Twaalfhonderd vluchtelingen trekt in een lange stoet via Renkum richting Veenendaal of Ede. Zij die hun roots hebben liggen in de provincie Groningen (waaronder de groot- en overgrootouders van auteur dezes) reizen merendeels verder richting het Hoge Noorden om daar de laatste oorlogsmaanden bij familie door te brengen.

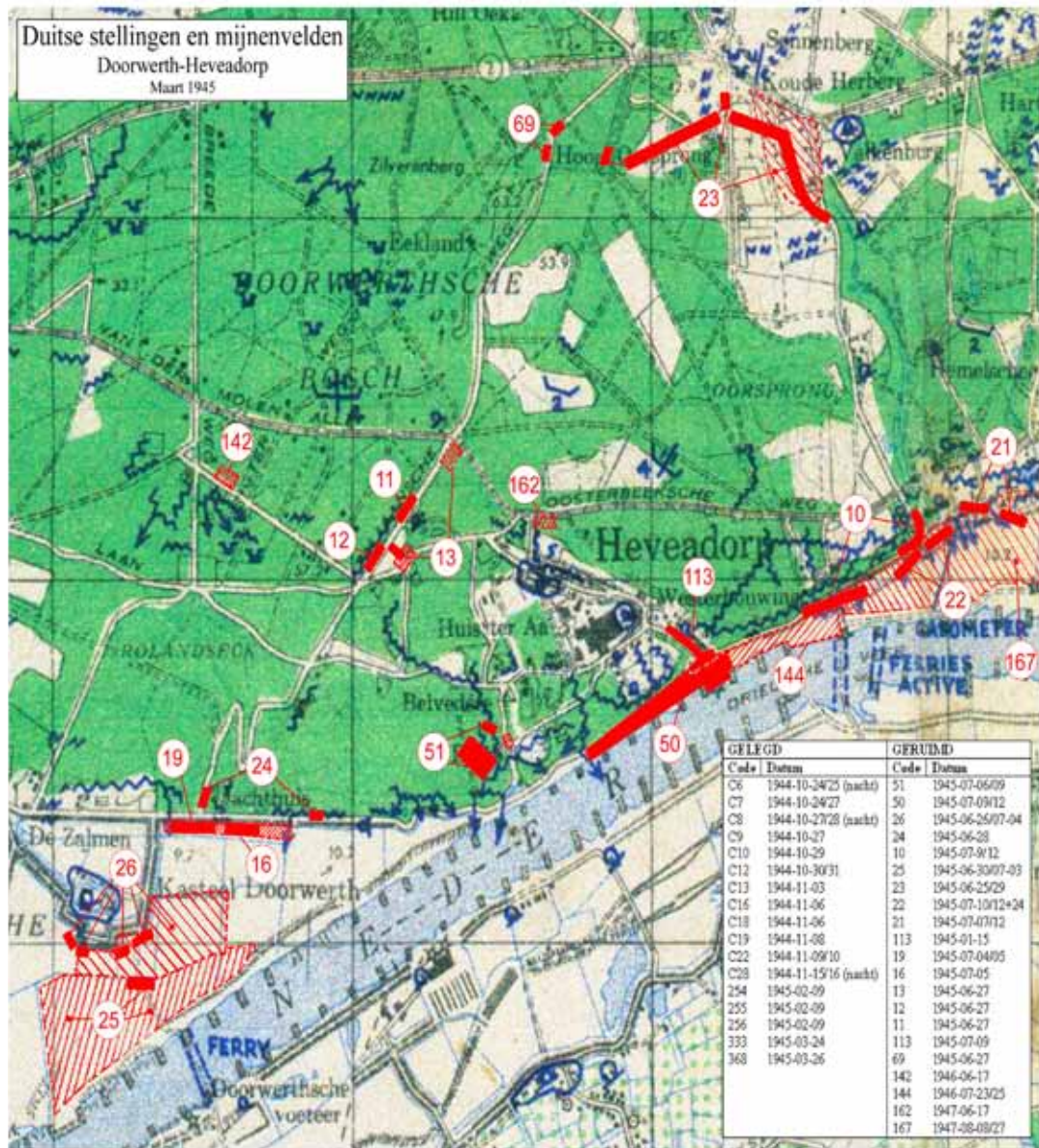
Onmiddellijk na de evacuatie wordt in en rond het dorp begonnen met de aanleg van loopgraafstellingen onder regie van de Organisation Todt (OT) en uitgevoerd door enkele duizenden in Rotterdam opgepakte mannen in de leeftijd van 17 t/m 40 jaar. Om te voorkomen dat de sleuven en mangaten in de zanderige bodem zullen instorten worden zij gestut met deuren en raamblinden geroofd uit omliggende huizen. Maar ook kostbare inboedel wordt buitgemaakt. Op strak georganiseerde wijze voeren Duitse militairen de goederen af in vrachtwagens naar station Arnhem opdat deze in Duitsland als “Liebesgaben aus Holland” kunnen dienen.

De verrichtingen van de OT-gravers worden vanuit de lucht scherp in de gaten gehouden. Dagelijks worden de noeste werkers dan ook getraakteerd op een regen van granaten. Als de loopgraven naar tevredenheid zijn aangelegd brengen speciale Duitse eenheden op strategische plaatsen mijnenvelden aan. Dit alles om een eventuele nieuwe aanval af te kunnen slaan. Maar als op 10 en 12 april 1945 de stellingen bij Heveadorp vanuit Amerikaanse Mitchell-bommenwerpers worden bestookt, en daarop volgend manoeuvres van Canadese troepen bij Driel plaatsvinden, dient dit slechts als afleiding van de daadwerkelijke aanval. In de nacht van 12 op 13 april steken geallieerde soldaten bij Westervoort de spoorbrug over om in de navolgende dagen de stad Arnhem in te nemen. Op dinsdag 17 april trekken ze verder in westelijke richting. Door deze omtrekkende beweging zijn de op een aanval vanuit het zuiden georiënteerde Duitse stellingen vrijwel nutteloos en kan om 9.50 uur Heveadorp worden bevrijd. Enkele uren later volgt de rest van de gemeente Renkum.

Daags na de bevrijding van de gemeente kondigt het (Nederlands) Militair Gezag (MG) af dat de door oorlogsgeweld zwaar getroffen gemeente (evenals Arnhem) in zijn geheel wordt afgesloten. Achtergebleven wapentuig en wegversperringen, al dan niet voorzien van booby-traps of gecombineerd met mijnenvelden, dienen eerst te worden verwijderd. Daardoor zal het nog weken duren eer de geëvacueerde bewoners onder strenge voorwaarden de eerste geruimde gebieden weer mogen bezoeken, eerst enkele uren per dag maar later permanent, op vertoon van een toelatingsdocument verkrijgbaar bij het Stafkwartier der Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten (NBS).

Eenmaal teruggekeerd wacht de inwoners een grote schok. Oosterbeek-Laag is zwaar getroffen. Van het daar gesitueerde gemeentehuis (2) maar ook van het ooit zo fraaie hotel De Duno ten westen van Heveadorp, diverse gebouwen op dit landgoed, het middeleeuwse kasteel Doorwerth in de uiterwaarden, de noordelijk daarvan gelegen lintbebouwing langs de Fonteinallee en verschillende woonhuizen langs de Italiaanseweg resten slechts ruïnes.

Duitse stellingen en mijnevelden
 Doorwerth-Heveadorp
 Maart 1945

Communication trench

Dug-out shelter

Foxholes

Mobile gun or gun-how.

The gun-employment symbol (—) alone indicates "unoccupied", e.g. — = "four unoccupied emplacements".

M.G.

Li. Med.

Road-block (fixed)

Cratered or demolished site

Demolished area

Detail Britse stafkaart ARNHEM WEST (2nd. ed.), sheet 6 NW WEST, schaal 1:25.000 nov. 1944 met Defence Overprint (blauw) 21-03-1945 op basis van luchtfoto's 19-03-1945

Fragment van een Britse militaire stafkaart met blauwe overprint van de Duitse stellingen die ons Heveadorp en kasteel Doorwerth laat zien. Aan de noordzijde van de Rijn zijn in rood toegevoegd de locaties van Duitse mijnevelden (gevuld) en gebieden die verdacht worden van daarin aanwezige (veelal) geallieerde bommen en granaten (gearceerd). De rode nummers in de kaart zijn geallieerde ruimingscodes die via de tabel kunnen worden omgezet naar Duitse legcodes (samenstelling auteur op basis GldA 1509-173-0002 en mijneveldgegevens verstrekt door Antoon Meijers, vrijwilliger Stichting Geschiedkundige Verzameling EOD te Soesterberg).

Op diverse plaatsen langs de openbare weg of in tuinen kan men veldgraven of ontbindende lijken van mensen of dieren aantreffen en langs de bosrand prijken op verschillende plaatsen bordjes met het opschrift: "Mijnengevaar". Heveadorp is het ergst getroffen. Het gehele dorp oogt als een griezelige zwartgeblakerde huizenmassa. Werkelijk geen enkel huis is onbeschadigd en ook de fabriekshallen van de Hevea staan er troosteloos bij. Enkele gezinnen zien kans de eigen woning opnieuw bewoonbaar te maken. Anderen worden woningdeler of vinden 's nachts onderdak in het hotel Huis ter Aa in het dorp waar op een gedeelte van de zolder (daar waar het dak nog intact is) strozakken worden neergelegd. Overdag helpt iedereen mee om tonnen aan vuil en puin met kruiwagens en in kisten naar de Beeklaan te slepen waar het wordt gedumpt in het moeras. Omdat ook de Middenstand in het dorp zwaar getroffen is kan men vanaf dinsdag 26 juni bij de Centrale Verkoop terecht op de Cardanuslaan in Doorwerth. Dergelijke noodwinkels worden ook in de andere dorpen van de gemeente gesticht.

Her en der in het land komen hulpacties op gang om de door oorlog zwaar getroffen gebieden te ondersteunen bij het herstel van de schade. In het Arnhemsch Dagblad van 30 juni valt te lezen dat Bommel zal worden geadopteerd door de gemeente Lisse. Het bericht brengt op 6 juli adjunct-directeur J. Warners van de Hevea-rubberfabriek op het idee een kennis in zijn geboorteplaats Hoogezand, de heer J.J. Smedes (directeur NV Kantoorboekenfabriek "Atlanta" v/h F.F. Beukema), aan te schrijven met het verzoek om hulp aan het getroffen fabrieksdorp (3). Maar er komen meer acties op gang. In de Renkumse Koerier van 23 juli staat dat de hoofdstad van Friesland de gehele gemeente Renkum zal adopteren. Nadat de Leeuwarder afdeling van Nederlands Volksherstel (NVH) ter plekke de noden heeft geïnventariseerd arriveert spoedig daadwerkelijke hulp wanneer stoomboot De Stânfries aanlegt in de haven van Heveadorp met aan boord 100 ton aan meubelen, matrassen, serviesgoed e.d. In dezelfde editie weet deze krant melding te doen dat de NVH op dinsdag, woensdag en donderdag a.s. tussen 19.00 en 20.00 uur ten kantore van de J.P. Heijestichting stoelen, tafels en bestek zal uitdelen aan inwoners van Oosterbeek, Heveadorp, Wolfheze en Doorwerth wier inboedel geheel of gedeeltelijk is vernield.

Op 3 augustus stuurt de afdeling Personeelsverzorging van de Hevea-fabrieken een brief aan al haar afnemers en leveranciers waarin zij oproept de 400 getroffen gezinnen in Heveadorp te helpen aan meubilair, bedden, kleding, linnengoed, keukengerei, schoonmaakmiddelen etc. maar ook een bijdrage te leveren bij het vervoer van al deze hulpgoederen (4). Intussen heeft ook de brief van Warners er toe geleid dat zijn idee naar een hoger plan is getild: de gemeente Hoogezand adopteert Heveadorp. Zo kan het nieuws- en advertentieblad Oost-Gorecht op woensdag 8 augustus melden dat een delegatie onder leiding van burgemeester Tuin van Hoogezand zich ter plekke heeft laten overtuigen dat snelle hulp aan de getroffen inwoners noodzakelijk is. Voor de onderlinge contacten wordt in Heveadorp een klein comité gevormd bestaande uit mejuffrouw Th. Scholtens (sociaal verzorgster Hevea-fabrieken), de pastoor en de predikant van Renkum.

In de vroege ochtend van woensdag 5 september is het een en al drukte in Hoogezand waar vier vrachtauto's staan volgeladen met etenswaren, gereedschap en bouwmaterialen. In de begeleidende GADO-autobus stappen zo'n vijftien vrijwilligers die vanuit hun professie willen bijdragen aan de

wederopbouw van Heveadorp: H. Stout (algemeen leider, waarnemend directeur Ambachtsschool), P. Kling (gemeente Hoogezand), B. Koning en J. Wichertjes (aannemers), J. Meijering en L. Menger (gemeentetimmerlieden), H. Pot, J. Haan, A. Abé en Kliphuis (timmermannen), J. Siekman, Van Essen en A. Olthof (loodgieters), R. Mulder (elektricien) en G. Oostra (schilder). Ook enkele dames, waaronder de 18-jarige Marietje Timmer (dochter van de fietsenwinkelier aan de Kerkstraat in Hoogezand), gaan mee om de handen uit de mouwen te steken als schoonmaakster.(5)

Aannemers, timmerlieden en loodgieters van de hulpactie uit Hoogezand en omgeving op de Middenlaan in Heveadorp. Ondanks de namenlijst van wederopbouwwerkers in bijgaande leestekst is niet bekend wie nou wie is. Informatie hierover is welkom. (GA Hoogezand-Sappemeer, HS02-044 nr. 49 fotonr. D13638).

Het binnenvaartschip m.s. "Jesto" van schipper Smedeman wordt in Hoogezand volgeladen met 159 ton aan ingezamelde hulpgoederen voor vertrek op 7 september 1945 naar Heveadorp (GA Hoogezand-Sappemeer, HS02-044 nr. 110).

Het is donderdagavond 20 september gezellig druk in hotel Faber te Hoogezand waar de NVH-afdelingen van Heveadorp-Doorwerth en Hoogezand een contactavond hebben georganiseerd. Na de nodige welkomst- en dankwoorden over en weer van onder anderen burgemeester Tuin en NVH-voorzitter Pilkes van Hoogezand nemen uit de gemeente Renkum Ir. W. Verwey en mejuffrouw Scholtens het woord. Onder begeleiding van lichtbeelden (wie weet waar deze zijn gebleven?: JvdW) brengen zij een tussenrapportage van de hulpactie met de eerste resultaten van de wederopbouwploeg uit het hoge noorden. Betreffende de toestand van de Heveafabrieken zelf kan de heer Warners nog enkele bijzonderheden melden. De avond wordt omlijst met zang van de heer J. Nienhuis en de band van Evelyn Novacek (6).

In Heveadorp is het woensdag 26 september groot feest met een echte "Gröninger Aovond". De groep vrijwilligers van de hulpactie uit Hoogezand heeft een enorme feesttent meegebracht die is opgezet op het plein bij de Seelbeeckschool.

De 1140 belangstellenden uit Heveadorp en Doorwerth worden daarin getraakteerd op koffie, echte Groninger koek, bier, limonade en broodjes met een catering die in handen is van hotel Faber uit Hoogezand. Er zijn toespraken van burgemeester Tuin van Hoogezand, waarnemend burgemeester Mr. J. ter Horst van Renkum, de voorzitters van de NVH-afdelingen uit Hoogezand (de heer Pilkes) en Heveadorp-Doorwerth (mejjuffrouw Scholtens) waarbij woorden van grote dank over en weer klinken. Lieutenant Dowling en de Canadese chauffeur Harry Strater ontvangen voor hun grote aandeel bij de hulpverlening van de heer Oterdoom ieder een album met foto's uit Hoogezand en Heveadorp-Doorwerth. Een daverend succes is het optreden van de heer Kliphuis, een der Hoogezandster vrijwilligers, die een zelfgemaakt lied ten gehore brengt. Een ander toepasselijk lied dat wordt gezongen is de "Hevea-Hoogezand mars", op de wijze van "Al is ons landje nog zo klein", waarvan het eerste couplet luidt:

*Geboden uit ter tijden nood
Zo groeide onze vriendschap groot,
Veel banden, vroeger reeds gelegd,
Die werden nu weer hecht
Veel leed werd U gezonden,
En huis en goed geschonden.
Geen nood, want met vereende moed,
Wordt alles eens weer goed.*

Ook is er zang van de heer F. Nienhuis, muziek van de band onder leiding van Evelyn Novacek en diverse voordrachten van de heer N.G. Teuben uit Hoogezand. Tijdens de feestavond kondigt de heer Warners aan dat hij in Heveadorp een gedenksteen of -plaat wil laten aanbrengen (helaas is dit plan nooit gerealiseerd) om zo de gedachten aan de Hoogezandse hulp levendig te houden. Klapstuk is de aanbidding van de gemeente Hoogezand van een mitrailleur op driepoot als voorschot voor een nader in te richten oorlogsmuseum. Bij het afscheid krijgen alle dames uit Hoogezand een zakdoekje mee gemaakt van parachutezijde met opschrift "Heveadorp 1945" (7).

Aankondiging voor de Gröninger Aovend op woensdag 26 september 1945 (GA Hoogezand-Sappemeer, HS02-044 nr. 246).

De Renkumse Koerier kondigt op donderdag 29 november aan dat Sinterklaas, na vijf jaren van afwezigheid, Heveadorp en Doorwerth weer als vanouds met een bezoek zal vereren (8). In de brief die bij de krantenredactie is binnengekomen roept de Goedheiligman alle kinderen tot en met 15 jaar uit het rayon van de Hulpactie Rode Kruis (HARK) van de twee dorpen op om maandagmiddag bijeen te komen in het Parochiehuis te Doorwerth. De organisatie heeft de Sint opgedragen aan de NVH-commissie. Nauwkeurige bestudering door de krantenredactie van de envelop verraadt dat het poststempel dit jaar niet dat van Spanje maar van Hoogezand is.....

Op 3 december is het zover. Nadat de Sint en zijn Piet in een open koetsje een rondrit hebben gemaakt door Heveadorp, waar op menige plek de oorlogsschade nog goed zichtbaar is, gaat het richting het Parochiehuis in Doorwerth.

Achter de koets sleept het Spaanse duo een lange sliert bewoners met zich mee. Bij het schoolplein worden beiden met een luid gejuich ontvangen waarna pastoor Hagen een welkomstwoord tot hen richt. De NVH heeft een lijst gemaakt met daarop 221 kindernamen (9). Maar intussen hebben al 258 verwachtingsvolle kinderhartjes zich verzameld. Niemand wordt vergeten, al zullen de allerjongsten, in verband met de beperkte plaatsruimte in de zaal, hun cadeautje later elders op moeten halen. De wat oudere kinderen, die zelfstandig kunnen lopen, mogen zonder hun ouders het Parochiehuis betreden. Daar wordt gezongen dat het een lieve lust is. En wat heeft de Sint dit jaar prachtige cadeaus (uit Hoogezand) meegebracht: Vliegende Hollanders, autopeds, poppenwagens, complete treinen, spaarpotten, kubussen, poppen, schrijfmappen. Na een dankwoord van wethouder Woudstra keren de kinderen, overladen met snoepgoed, moe maar voldaan huiswaarts. 's Avonds brengt de Sint nog een bezoek aan het UVV-huis (Unie van Vrouwelijke Vrijwilligers) in Oosterbeek waar de leidster en elk UVV-meisje een cadeau ontvangen als beloning voor het vele goede werk voor de NVH (10).

De NVH-HARK Heveadorp-Doorwerth omarmt zo'n half jaar later het idee van enkele bewoners in haar rayon om kinderen uit Hoogezand gedurende een week of korter een logeeraadres te bezorgen tijdens de aanstaande zomervakantie. Indien ook anderen een tijdelijke gast willen ontvangen, kan dit vóór 8 juni 1946 kenbaar worden gemaakt bij de heer Van Beek aan de Cardanuslaan 14 te Doorwerth. Dit met vermelding van leeftijd en jongen of meisje. De NVH-HARK zal zorgdragen voor de verdere organisatie (11).

In Hoogezand neemt op 30 juli burgemeester J. Tuin afscheid van zijn gemeente. Een deputatie van de NVH Heveadorp-Doorwerth is naar het Hoge Noorden afgereisd om na afloop van de speciale raadsvergadering dank uit te kunnen spreken voor de enorme steun die mede onder zijn leiding tot stand kwam tijdens de wederopbouw in 1945. Voorzitster mejuffrouw Scholtens maakt van de gelegenheid gebruik een ontwerp in kleur aan te bieden van een gebrandschilderd raam dat deze dank op blijvende wijze moet vertolken. Het ontwerp krijgt een plaats in het album dat de heer Tuin van zijn gemeente ontvangt. Voor het raam volgt de toezegging dat dit op een passende plaats in het gemeentehuis zal worden aangebracht (12).

Op 3 mei 1947 wordt een bronzen plaquette in een nieuwe fabriekshal van de Hevea onthuld. Het vervangt het houten bord met zwarte rand elders in het dorp waar burgemeester J.J. Talsma exact een jaar daarvoor nog een krans bij had gelegd. Waar op het oude paneel alleen de namen van de

geëxecuteerden stonden aangegeven is de lijst thans aangevuld met de namen van andere Heveamedewerkers die tijdens de oorlog het leven lieten (13).

Zo'n jaar na de planvorming is op woensdagmiddag 23 juli het moment aangebroken dat het herdenkingsraam kan worden onthuld. Aanwezig zijn burgemeester H. de Wit en alle wethouders van Hoogezand, verschillende raadsleden, leden van het gemeentepersoneel, enige onderwijzers, bestuursleden van de Federatie van Buurtverenigingen en bestuursleden en werkers van de NVH Heveadorp-Doorwerth alsook van Hoogezand. Helaas moet NVH-voorzitter J. Pilkes zich in zijn openingswoord verontschuldigen voor de afwezigheid van zijn oud-burgemeester J. Tuin die in het landsbelang elders verplichtingen heeft. Vervolgens is het woord aan de heer J. van Beek, voorzitter van de NVH Heveadorp-Doorwerth. Deze citeert uit het feestlied geschreven door dhr. Kliphuis. Dit lied werd eerder gezongen tijdens de Gröninger Aovond van 26 september 1945 in Heveadorp en is daarom bij veel aanwezigen bekend. Na het opschuiven van twee gordijnen wordt een prachtig herdenkingsraam ontbloot. Het heeft een opvallende plek gekregen als middenraam in de raadzaal recht boven de hoofdingang aan de voorzijde van het gemeentehuis waardoor het vanaf de weg goed zichtbaar is, zeker als 's avonds de verlichting in het gebouw wordt ontstoken.

Het cadeau is geheel bekostigd vanuit gelden bijeengezameld onder de bevolking van Heveadorp en Doorwerth. Tijdens de aanvaarding van het geschenk geeft de heer Pilkes aan dat de vriendschapsbanden tussen Hoogezand en Heveadorp zeker zullen blijven bestaan. Hierna draagt hij het raam over aan de burgerij van zijn Groningse gemeente. Tot slot volgt nog een uitleg van glazenier Octave van Nispen tot Pannerden, die het raam samen met Pieter Barten in Atelier Doorwerth heeft vervaardigd, aangaande de symboliek van de verschillende afbeeldingen (14).

Het moment van aanbieding van het gedenkraam waarbij de heren Van Beek (links) en Pilkes (rechts) elkaar de hand schudden (ontleend aan Het Nieuwsblad 26 juli 1946, via GA Hoogezand-Sappemeer, 255).

Eind juli logeert de 24-jarige Jan Hendrik van Essen, die in Veendam bij zijn ouders woont aan de Langeleepte 179, bij familie in Heveadorp. In zijn woonplaats is hij cv-monteur bij het Centraal Verwarmingsbureau Drenth. Het is niet de eerste keer dat Jan Hendrik een bezoek brengt aan Heveadorp: als wederopbouwmedewerker voor de hulpactie vanuit Hoogezand was hij er in augustus 1945 ook al eens geweest. Maar nu is hij samen met zijn verloofde Lieny Doornbusch gekomen. Lieny komt eveneens uit Veendam en ook zij woont nog bij haar ouders (aan het Zoutmanslaantje 8). Op 25 juli rond 14.00 uur gaat Jan Hendrik samen met een vriend zwemmen in de Rijn. Maar beiden onderschatten de verraderlijke stroming van de rivier. Zo'n 15 meter uit de oever gaat het

helemaal mis. Vanaf de walkant moet Lieny lijdzaam toekijken hoe de twee worden meegesleurd en verdrinken. Twee dagen na de dramatische gebeurtenis spoelt het lichaam van Jan Hendrik aan in Amerongen (U.). Op dinsdag 29 juli wordt hij om 15.00 uur vanuit de Consistoriekamer der NH-kerk te Veendam begraven op het kerkhof. In de streekcourant De Noord-Ooster worden op die dag maar liefst vijf rouwadvertenties geplaatst (15).

De hier in keurig pak afgebeelde Jan Hendrik van Essen bleek ten tijde van het ongeval aanstaand vader te zijn. De nimmer door hem aanschouwde zoon ontving bij de geboorte zijn voornamen maar kreeg, in overeenstemming met de procedure van die tijd, de achternaam van zijn moeder. Dankzij de research van Rink Oosting (vrijwilliger GA Veendam) kon auteur dezès met hem in contact treden (collectie J.H. Doornbusch, Veendam).

Het graf van Jan Hendrik van Essen (geboren 2 januari 1923) op het Nederlandse Hervormde kerkhof te Veendam, Sectie D2, Pad 42, Graf 446 [www.kerkhofveendam.nl]. Streekhistoricus Jaap van Essen was vanwege de overeenkomstige achternaam zeer geïnteresseerd in deze kwestie en daarom bereid een foto van de laatste rustplaats te maken (fotografie Jaap van Essen, Veendam).

De oorlogsjaren galmen nog lang na. Niet alleen tijdens de jaarlijkse herdenking en viering van 4 en 5 mei of 17 september maar ook als de kranten weer eens melding doen van een veldgraf van een gesneuvelde soldaat of wanneer ergens munitie of bommen worden aangetroffen. De aannemers hebben in Heveadorp dan ook terdege met zulke tegenslagen rekening gehouden als begin jaren '80 de gebouwen van de rubberfabriek gesloopt worden voor de bouw van nieuwe huizen. Zelfs nu nog zal iedere bosarbeider in de omgeving Westerbouwing-Duno alert zijn op in het hout aanwezige granaatscherven wanneer een oude boom met de kettingzaag moet worden gesnoeid of verwijderd. Maar toch, we leven alweer meer dan 70 jaar in vrijheid. Tijdens de oorlog kalkten drie jongens in het geniep na spertijd een leus op de oostelijke gevel van de Seelbeeckschool aan de Middenlaan. Wat mogen we blij en gelukkig zijn dat achter deze baldadigheid een vooruitziende blik zat: "Nederland zal herrijzen, Oranje boven".

Aanvullingen/verbeteringen op dit artikel kunt u geven via: janvanderwal1965@gmail.com.

Gebruikte afkortingen:

GA = Gemeentearchief, GldA = Gelders Archief, HARK = Hulpactie Rode Kruis, MG = Militair Gezag, NVH = Nederlands Volksherstel, OT = Organisation Todt

Geraadpleegde literatuur:

Anonymus Rubberfabriek stond ooit in Hoogezand – Informatie gezocht over relatie Hoogezand-Heveadorp, De Regiokrant, woensdag 6 mei 2015

Kelckhoven, Louis van Achtergrond: Hoogezand adopteert Heveadorp – Kleintje Marshall-hulp uit Hoogezand naar Heveadorp, Dagblad van het Noorden, dinsdag 5 mei 2015

Kelckhoven, Louis van Interview Marietje Dekens: Er was niets dan gezelligheid, Dagblad van het Noorden, dinsdag 12 mei 2015

Londen, A. van Heveadorp, een nijvere kern in een zee van groen – Het ontstaan en de geschiedenis van de N.V. Verenigde Nederlandsche Rubberfabrieken, in eigen beheer, Doorwerth, 1974

Smedes, J.J. Rond Veenborg en Hooghout – Kleine historie van Hoogezand en Sappemeer, “De Librije”, Hoogezand-Sappemeer, 1984

Wal, Jan van der Anderhalve kilometer in oorlogstijd – Een buurtschap aan de Oude Oosterbeekseweg in bange dagen deel 1 t/m 4 en Rectificatie & Aanvullingen (in: Schoutambt en Heerlijkheid, resp. 2015/4, 2016/2, 2016/4, 2017/3, 2017/4), Stichting voor Heemkunde in de gemeente Renkum, 2015-2017

Wiegertjes, Stienes Evelyn Novacek (17 juli 1894-12 december 1979): een bijzondere vrouw (in: Pluustergoud, nr. 24 december 2006), Historische Vereniging Hoogezand-Sappemeer, 2006 [als Pdf te downloaden via <http://historische-vereniging-hs.nl/docs/pluustergoud/pluustergoud%2024.pdf>].

Geraadpleegde websites:

<https://www.geldersarchief.nl>

<https://historischarchief.midden-groningen.nl>

<https://historische-vereniging-hs.nl>

<http://www.iisg.nl/hpw/calculatie-nl.php>

<https://mlagerwerf.wordpress.com/overige-merken/>

<https://www.youtube.com>

Noten:

1 Het MG pleegde slechts een quick-scan waarbij de (belangrijkste) openbare wegen voor gebruik werden veilig gesteld en huizen werden beoordeeld op kans op instortingsgevaar. Vanaf half juni wordt meer systematisch naar mijnen gezocht, o.a. in de bos- en heidegebieden, door krijgsgewan- gen Duitse militairen die eerder betrokken waren bij het leggen van mijnen. Eind augustus ziet een aantal van deze mineurs, gewapend en wel, kans zich aan de Canadese en Britse bewaking te onttrekken. Op sensationele wijze doet de landelijke pers hiervan verslag waarbij abusievelijk wordt gesteld dat het om SS-ers zou gaan. Na enkele dagen kunnen de ‘terroristen’ in de Duno-bossen worden opgepakt.

2 Het gemeentehuis in Bato’s Wijk, en alle zich daarin bevindende documenten, was totaal verwoest. De gemeentelijke diensten opereerden daarom de eerste naoorlogse jaren vanuit hotel De Bilderberg in Oosterbeek waar zij zich o.a. bezighielden met het geheel nieuw opzetten van het Bevolkingsregister. Ook talloze stukken uit het vooroorlogse gemeentearchief zijn sindsdien voor altijd verloren voor geschiedvorsing

3 Smedes, p. 144-145 en informatie via de gemeentearchivaris van Hoogezand-Sappemeer Teade Smedes (geen naaste familie van elkaar).

4 't Heveaantje Nr. 78, 15 september 2004.5 GA Hoogezand-Sappemeer, HS02-044 nr. 7, 49 en 50. De bedoeling van de groep vrijwilligers is om drie weken in Heveadorp de helpende hand te bieden maar velen van hen blijven, eenmaal geconfronteerd met alle leed, langer. Op 15 november 1945 vervoert het motorschip Anjo van schipper J.W. Pohlman nog eens 165 ton aan meubels, aardappelen en andere hulpgoederen voor de NVH Hoogezand. Het betreft de opbrengst van een tweede inzamelingsactie die in de herfst is georganiseerd onder de gul gevende bevolking van Hoogezand en omgeving [via GA Hoogezand-Sappemeer, HS02-044 nr. 144]. Ook rijdt een Canadese vrachtwagen gedurende enkele maanden minstens eenmaal per week heen en weer om goederen te halen en brengen [Smedes, p. 146]. Naast dit alles wordt het voor die tijd ongekend hoge bedrag van f 65.000,00 (na inflatiecorrectie zou dit thans zo'n € 370.000,00 zijn; zie <http://www.iisg.nl/hpw/calculatie-nl.php>) ingezameld. Voor meer informatie over Marietje Dekens-Timmer verwijst ik naar Kelckhoven.

6 Oost-Gorecht 22 september 1945 [via GA Hoogezand-Sappemeer, HS02-044 nr. 253]. In Hoogezand bestaat nog steeds, zij het op een andere locatie, de muziekwinkel van Evelyn Novacek die zij er in 1937 opende. Voor meer informatie over deze muzikante verwijst ik naar Wiegertjes.

7 Arnheems Dagblad 29 september 1945, Renkumse Koerier 2 oktober 1945, Oost-Gorecht 6 oktober 1945 en Hoogezand in Heveadorp-Doorwerth – Een overweldigend succes, verslag van C.F. van Houten d.d. 27 september 1945 [allen via GA Hoogezand-Sappemeer, HS02-044 resp. nr. 261, 248, 254 en 102]. De tekst van het lied is afkomstig uit Smedes, p. 146. Via GldA 1502-183 kan de film “Na de strijd” bekeken worden over de hulpactie in Heveadorp. Daarbij zien we hoe de feesttent op het plein bij de Seelbeeckschool daags na de Gröninger Aovond wordt afgebroken. Ook kunt u in de beeldbank van het GldA enkele tientallen foto's van het verwoeste Heveadorp aantreffen. Via <https://www.youtube.com> is tot slot nog een tweede film te vinden onder de titel “Heveadorp direct na de oorlog”.

8 Renkumse Koerier 29 november 1945 [via GldA 2832-107].9 GldA, 2898 Documentatie Renkum 2, niet geïnventariseerd, voorlopig nr. 937 (betreft schenking J. Pilkes uit Hoogezand-Sappemeer, Wederopbouw 1945 e.v. aan GA Renkum).

10 Bron: Sint Nicolaas in Heveadorp-Doorwerth, verslag van C. van Houten d.d. 5 december 1945 [via GA Hoogezand-Sappemeer, HS02-044 nr. 101]. Om stil van te worden: veel van het uitgedeelde speelgoed is door de schooljeugd uit Hoogezand uit eigen bezit afgestaan en bijeengebracht voor hun getroffen leeftijdsgenoten in den vreemde na een oproep van de NVH Hoogezand. Andere cadeaus werden door vrijwilligers uit die plaats speciaal voor deze feestdag vervaardigd. Zelfs de lederen clubfauteuil, waarin Sinterklaas op het podium zitting nam, was meegenomen uit Hoogezand maar bleef na de feestmiddag als cadeau aan pastoor Hagen achter.

11 Renkumse Koerier 29 mei 1946 [via GldA 2832-107]. Onbekend is hoeveel logé's uiteindelijk van deze geste gebruik hebben gemaakt.

12 Renkumse Koerier 21 augustus 1946 [via GldA 2832-107].¹³ Als het fabriekscomplex in de jaren '80 wordt gesloopt verhuist de plaquette naar de Vredestein-fabriek, waarmee Hevea enkele jaren daarvoor was gefuseerd, in het naburige Renkum. Als ook die locatie wordt gesloten komt de bronzen plaat in depot te liggen tot hij in 2009 wordt verwerkt in het monument aan de Beeklaan. Daar de op 17 mei 1940 gesneuvelde Corrie Geerink, destijds inwoner van Heveadorp, niet werkzaam was bij de Hevea ontbreekt zijn naam tot op de dag van vandaag op dit dorpsmonument...

14 Via het GA Hoogezand-Sappemeer is bij deze alinea gebruik gemaakt van artikelen uit de Renkumse Koerier 16 en 30 juli 1947 [HS02-044, nr. 249 en 250], Nieuwsblad van het Noorden 24 juli 1947 [HS02-044, nr. 260], Het Vrije Volk 24 juli 1947 [HS02-044, nr. onbekend] en Het Nieuwsblad 26 juli 1947 [HS02-044, nr. 255 en 256]. In 1949 werden de gemeenten Hoogezand en Sappemeer samengevoegd. Het voormalige raadhuis van Hoogezand aan de Hoofdstraat, met daarin het herdenkingsraam, werd toen gemeentehuis van Hoogezand-Sappemeer. Op 9 december 1983 werd een nieuw stadhuis (annex cultureel centrum) geopend aan Gorecht-Oost 157 waar het raam mee naartoe verhuisde. Met het oog op de onlangs gerealiseerde herindeling van 1 januari 2018 met Menterwolde en Slochteren en de daarmee gepaard gaande realisatie van het nieuwe Huis voor Cultuur en Bestuur Midden-Groningen (waarbij voorlopig alleen het Cultuurgedeelte is gerealiseerd), is het herdenkingsraam (tijdelijk) in opslag terecht gekomen. Na voltooiing van de bouwwerkzaamheden aan het Bestuursgedeelte, zal het raam in (waarschijnlijk) dit deel een nieuwe locatie krijgen [Smedes, p. 147 en informatie via Teade Smedes, gemeentearchivaris van Hoogezand-Sappemeer]. Hier wacht een taak voor de streekhistorische verenigingen/stichtingen van Hoogezand-Sappemeer en Renkum alsook de Bewonersvereniging Heveadorp de vinger aan de pols te houden dat het inderdaad opnieuw een plek mag krijgen die het verdient.

15 Dit drama heeft binnen de geschiedschrijving nauwelijks aandacht gekregen. Van Londen (p. 45) heeft het over een verdrinkingslachtoffer en koppelt het voorval abusievelijk aan de wederopbouwwerkzaamheden in 1945. De Renkumse Koerier van woensdag 30 juli 1947 [geraadpleegd via GA Hoogezand-Sappemeer, HS02-044 nr. 250] doet slechts melding van de berging van het lichaam van een jongeman bij Amersfoort die eerder bij Heveadorp verdronk tijdens het zwemmen. Het logeeradres van Jan Hendriks familie in Heveadorp is nog steeds onbekend: in lokale kranten kon geen rouwadvertentie namens hen worden getraceerd en de Adresboeken geven evenmin uitsluitel. Onduidelijk blijven ook de naam en de herkomst van de kameraad. Het enige dat Jan Hendrik Doornbusch hierover van zijn nog in leven zijnde moeder verneemt, is dat hij uit Oude-Pekela afkomstig was maar dit kon niet worden geverifieerd.

Lezers die beschikken over meer informatie worden daarom verzocht zich te melden. Een redactioneel stukje over de verdrinking, in de Noord-Ooster van zaterdag 26 juli 1947, en de in de leestekst genoemde rouwadvertenties werden door mij geraadpleegd tijdens een bezoek aan de Groninger Archieven.

Naschrift Melle Vos, redactielid van Pluustergoud.

Ik heb met veel belangstelling het verhaal van de heer van der Wal gelezen. Uitstekend gedocumenteerd wordt hier het verhaal verteld van het Heveadorp en de rol die de, voormalige, gemeente Hoogezand, en haar inwoners, hebben gespeeld bij de wederopbouw na de slag om Arnhem. Zoals het gaat in het leven zijn de contacten echter langzamerhand verwaterd in de loop der jaren. In 2003 was ik al sinds een aantal jaren lid van de gemeenteraad van Hoogezand-Sappemeer. Op verzoek van de toenmalige burgemeester, mevr. Mirjam Salet, heb ik dat jaar de jaarlijkse raadsexkursie georganiseerd. Mij leek het leuk om onder andere Heveadorp te bezoeken gezien de connectie met Hoogezand-Sappemeer. Ik heb daartoe mijn jongste broer Pouwel Abraham Vos (Poul) benaderd en hem gevraagd of hij niet iets wist. Nou dat kwam goed. Als oud-Hoogezandster kende hij natuurlijk de ontstaansgeschiedenis van Heveadorp en al snel kwamen we tot de conclusie dat een bezoek aan het Heveadorp, naast andere activiteiten, zeker niet mocht ontbreken voor het bezoek uit Hoogezand-Sappemeer aan Arnhem en omgeving.

Poul, geboren op 28 januari 1950 te Hoogezand-Sappemeer, was op dat moment inspecteur van politie bij het regiokorps Gelderland-Midden en werkte als coördinator voetbal en evenementen. Daarnaast was hij al vele jaren voorzitter van de Politie Sportvereniging Renkum. Sinds 1947 organiseert die vereniging de “Airborne-wandeltocht” in de maand september van elk jaar. Vanaf het begin is de netto-opbrengst van de tocht bestemd geweest voor de soldaten die invalide zijn geworden door de oorlogshandelingen bij de slag om Arnhem, alsmede voor de nabestaanden van de gevallen, die financieel niet in staat waren om de Airborne herdenkingen in Arnhem en omgeving bij te wonen. Poul heeft, toen hij in 2012 met pensioen ging, bijna 43 jaar gewerkt bij de politie in Gelderland, eerst bij de gemeentepolitie Renkum en later bij Gelderland-Midden en was 27 jaar voorzitter van de PSV Renkum. Naast zijn inzet voor de wandeltocht was hij vele jaren actief bij de Airborne-activiteiten en herdenkingen van de slag om Arnhem. Hij is daarvoor meermalen onderscheiden. Zo was hij Ridder in de Orde van Oranje Nassau, was hij door de ambassadeur van het Verenigd Koninkrijk onderscheiden met The Order of de British Empire, had de Orde van Verdienste van de Republiek Polen en was Ereburger van de gemeente Renkum.

Aan de excursie namen deel de burgemeester, een aantal wethouders, raadsleden en ambtenaren, de meesten vergezeld van hun partners. De bus werd vanaf de gemeentegrens van Arnhem door motoragenten naar het Vitessestadion begeleid waar de eerste stop was. Vervolgens werd een uitgebreide wandeling gemaakt door het Heveadorp waar iedereen onder de indruk was van de gerestaureerde huizen en de prachtige ligging vlakbij de Rijn. Tijdens de lunch, die in een nabij gelegen restaurant werd gehouden, vertelde Poul, in het kort, het verhaal van Heveadorp en de verwoestingen die waren aangericht. Ook werd verteld over de hulpacties uit Hoogezand. Velen van de aanwezigen kenden het verhaal niet omdat zij of te jong waren om het meegemaakt te kunnen hebben of geen oorspronkelijke bewoners waren van Hoogezand. De heer Octave van Nispen tot Pannerden, die toen al hoogbejaard was, had toegezegd ook aanwezig te zullen zijn maar moest helaas, om gezondheidsredenen, op het laatste moment afzeggen. Wel was aanwezig een mevrouw op leeftijd, geboren en getogen in Heveadorp uit ouders die afkomstig waren uit Hoogezand. Zij vertelde toen nog steeds contact te hebben met familie in Hoogezand-Sappemeer. Ik herinner mij dat zij vertelde dat die familie aan het Achterdiep woonde. De toenmalige burgemeester van Renkum, de heer Piet Bruinooge, was ook aanwezig bij de lunch en sprak de gasten toe. Hij bleek een goede kennis te zijn van de burgemeester van Hoogezand-Sappemeer. In de middag werd het Airbornemuseum in Oosterbeek, Hotel Hartenstein, bezocht waarna, na het diner, het gezelschap huiswaarts keerde.

Poul Vos is in januari 2014, 63 jaar oud, aan een ernstige ziekte overleden.

De Airbornewandeltocht wordt elk jaar nog gehouden en is de grootste ééndaagse wandeltocht in Europa. In 2017 waren er meer dan 31.000 deelnemers.

GEZONDHEIDSZORG IN HOOGEZAND

Ingrid Wormgoor

Gezondheidszorg was tot in de negentiende eeuw geen taak voor de landelijke of regionale overheid. Er was daarom ook geen sprake van een nationale gezondheidszorg, noch van controle op de gezondheidszorg. De Staten Generaal hielden zich vooral bezig met de buitenlandse politiek en met financiën. Gezondheidszorg was een taak die de steden zelf moesten regelen. De bemoeienis van de landelijke overheid met de gezondheidszorg begon toen vanaf 1818 Provinciale en Plaatselijke Commissiën van Geneeskundig Onderzoek en Toevoorzicht werden opgericht. Hun belangrijkste taak was het examineren van beroepsbeoefenaars die geen academische opleiding hadden gehad. Dat was geen overbodige luxe want er liepen heel wat mensen rond die we tegenwoordig ‘kwakzalvers’ zouden noemen. Met de invoering van de Gemeentewet van 1851 kregen ook de gemeentebesturen enkele taken op het gebied van de gezondheidszorg. Het belangrijkste was dat zij daar verordeningen voor moesten maken. Volgens dezelfde Gemeentewet van 1851 moesten alle gemeente vanaf dat jaar ook jaarlijks een Verslag omtrent de toestand van de gemeente opstellen voor de provinciale overheid. Dit zijn de zogenoemde Gemeenteverslagen. Ze moesten elk jaar volgens een voorgeschreven model opgesteld worden en in het zesde hoofdstuk kwam de ‘Medische Politie’ oftewel over de gezondheidszorg aan de orde. De vragenlijst werd in de loop der tijd een paar keer uitgebreid. In 1929 verscheen het laatste gemeenteverslag van Hoogezand.

In dit artikel is aan de hand van die gemeenteverslagen onderzocht wat er in Hoogezand allemaal veranderde op het gebied van de gezondheidszorg van 1851 tot 1929 en welke onderwerpen in de loop der tijd aandacht kregen. (1) Die veranderingen gingen langzaam en het initiatief ging niet altijd uit van de gemeente. Dat komt omdat de gemeente ook rekening moest houden met de landelijke wetgeving, bijvoorbeeld over inenting en de Gezondheidswet van 1901. Bovendien werd er steeds meer bekend over hygiëne en over de nadelige invloed van vuil water, slechte woningen en ongekeurd voedsel.

Vaccinaties

Het eerste dat opvalt, is dat de gemeente Hoogezand aanvankelijk tevreden was over de algemene gezondheidstoestand. In het eerste verslag namelijk staat te lezen: ‘De algemeene gezondheidstoestand van menschen is voldoende geweest.’ Na verloop van tijd, toen er meer bekend werd over de oorzaken van ziekten, bleek echter steeds duidelijker dat er verbeteringen mogelijk en nodig waren. Ook in de volgende jaren was de gemeente tevreden, hoewel ze bijna elk jaar ook moest constateren dat besmettelijke ziekten zoals mazelen en difterie, maar ook tyfus, kinkhoest, rodehond, tering, pokken en in enkele jaren ook cholera, een telkens terugkerend verschijnsel waren. Elk jaar overleden meerdere mensen - vooral kinderen - aan deze ziekten. Meestal werd niet vermeld om hoeveel mensen het ging, maar een enkele keer wel. In 1866 overleden bijvoorbeeld tijdens een hevige choleraepidemie die door het hele land trok, 36 mensen. Een jaar later stierven ongeveer twintig mensen aan mazelen en zenuwkoorts. In 1870 waren er volgens het verslag weinig besmettelijke ziekten. Toch waren er wel 31 patiënten met tyfus waarvan er 8 overleden. De tevredenheid van de gemeente is niet zo vreemd omdat deze ziekten overal voorkwamen en omdat er weinig bekend was over geneesmiddelen en over de oorzaken van ziekten. Alleen was de vaccinatie tegen pokken na 1800 langzaam op gang gekomen.

Het aantal vaccinaties in Hoogezand is vanaf 1866 genoteerd en in dat jaar kregen slechts 25 kinderen een prik. Dat aantal steeg tot 85 in 1870.

In 1870 brak echter een hevige pokkenepidemie uit die een paar jaar duurde. Dat was waarschijnlijk de reden waarom in het jaar daarna een recordaantal kinderen werd ingeënt: 883. Die epidemie leidde er bovendien toe dat landelijk het zogenoemde 'pokkenbriefje' werd ingevoerd, oftewel een vaccinatieplicht voor schoolgaande kinderen. Kinderen kregen een briefje als ze waren ingeënt en dat moesten ze laten zien als ze naar school gingen. Dat betekende nog niet dat vanaf die tijd alle kinderen ingeënt werden, omdat de leerplicht nog bestond. Toen dat in 1900 gebeurde, was vaccinatie indirect verplicht. Voor Hoogezand maakte dat echter weinig verschil. Het aantal vaccinaties schommelde weliswaar sterk - ongeveer tussen de 200 en 300 entingen per jaar - maar er was geen hausse te zien rondom die invoering van de leerplicht. Het lijkt er daarom op, dat de meeste kinderen ook al voor die tijd ingeënt werden. Andere vaccinaties tegen dodelijke kinderziekten lieten nog lang op zich wachten. Pas in de jaren twintig en dertig van de vorige eeuw kwamen vaccinaties tegen difterie, kinkhoest en tetanus beschikbaar. De verplichte inentingen werden echter afgeschaft.

Hygiëne

Een andere oorzaak van ziekten waren bacteriën en het gebrek aan hygiëne.

Bacteriën waren weliswaar bekend, maar pas in de negentiende eeuw werd het verband tussen bacteriën en ziekten gelegd. Louis Pasteur (1822-1895) was een van degenen die dat ontdekte.

Hij zag ook dat hitte (ontsmetting) een effectief middel was om bacteriën te bestrijden.

Die ontdekking van bacteriën als ziekteverwekkers, was aanleiding voor allerlei maatregelen om de hygiëne te verbeteren. Op die manier waren besmettelijke ziekten weliswaar nog steeds niet te genezen, maar wel enigszins te voorkomen en ook beter in te dammen als ze eenmaal ontstaan waren. Door deze nieuwe inzichten kwam steeds meer nadruk te liggen op ontsmetting en afzondering bij besmettelijke ziekten, op ruime en luchtige woningen, op keuring van levensmiddelen, schone straten en gebouwen en op schoon drinkwater. Die nieuwe inzichten hadden ook invloed op de gemeenten en mede daardoor stelden de gemeenten steeds meer en strengere regels op. In het midden van de negentiende eeuw hadden gemeente over het algemeen nog maar weinig haast met de opdracht om verordeningen op te stellen. Zij vonden dat dat niet tot hun takenpakket behoorde.

Bovendien was het nut van dergelijke maatregelen nog maar amper bekend en was iedereen gewend aan ziekten, vuilnishopen bij de woonhuizen en drinkwater met een kleurtje en geurtje.

Hoogezand vormde op dat gebied zeker geen uitzondering.

Desondanks stelde de gemeente in 1854 de eerste verordening op in het kader van de gezondheid.⁽²⁾ Deze verordening was gericht tegen de verspreiding van besmettelijke ziekten en bevatte slechts een paar voorschriften. Zo moest direct aan het gemeentebestuur gemeld worden wanneer vastgesteld was dat iemand een besmettelijke ziekte had. Verder moest het huis van de zieke duidelijk gemerkt worden met een strook papier en mochten de kinderen niet meer naar school. Wanneer de zieke overleden was, moest deze zo snel mogelijk gekist en begraven worden.

Ruim tien jaar later volgde een verordening over het begraven van gestorven en afgemaakt vee en een politiereglement over de reiniging van goten, privaten (toiletten) en woningen.

huisarts dokter Siemens

Jaarlijks werd in de gemeenteverslagen vermeld dat de politie toezicht hield op de naleving van deze verordeningen en ook op de mestverzamelingen.

Ontsmetting

Vanaf 1870 bleek ook uit de gemeenteverslagen dat de nieuwe inzichten meer bekendheid hadden gekregen en dat er maatregelen waren genomen om verspreiding van besmettelijke ziekten tegen te gaan. Zo meldde de gemeente Hoogezand dat mensen met een besmettelijke ziekte in afzondering waren gehouden en dat voor luchtzuivering en zindelijkheid was gezorgd. Na afloop van de ziekte waren beddengoed en kleding vernietigd en de woningen met chloordampen ontsmet.

De artsen in de gemeente gaven zo nodig aanwijzingen over de manier waarop dat moest gebeuren. Later, in de Eerste Wereldoorlog, kreeg de Vereniging Het Groene Kruis die taak opgedragen.

De patiënten zelf, werden aanvankelijk gewoon thuis verzorgd maar vanaf het eind van de jaren twintig kreeg het Academisch Ziekenhuis in Groningen speciale barakken voor patiënten met een besmettelijke ziekte. Niet iedereen, maar wel de ernstige gevallen, konden daar verzorgd worden.

Woningen

De verbetering van woningen werd in gang gezet door landelijke wetgeving. Op grond van de Gezondheidswet 1901 moest elke gemeente een Gezondheidscommissie hebben. Grote gemeenten kregen zelf een commissie en kleine gemeenten moesten samenwerken. In 1903 kreeg Hoogezand daarom samen met Sappemeer, Slochteren, Haren, Noorddijk en Ten Boer een Gezondheidscommissie.⁽³⁾ Deze commissie bood al snel een bouwverordening aan het college van Burgemeester en Wethouders (B&W) aan. Volgens die verordening moest een gezinswoning tenminste 25 m² groot zijn en over een behoorlijk ingericht privaat en een afzonderlijke pomp beschikken. Het afvalwater van de privaten mocht niet in goten of over een weg of erf lopen. Deze regels golden echter alleen voor nieuwe woningen. Bestaande huizen hoefden niet aan de nieuwe eisen te voldoen.

Een flink aantal huizen was echter volgens de Woningwet onhygiënisch en niet geschikt voor bewoning en daarom keurde de Gezondheidscommissie in de jaren daarna telkens een aantal van dat soort woningen af. Ze verklaarde bijvoorbeeld in 1904 elf woningen in Foxhol onbewoonbaar, omdat ze niet te verbeteren waren. De huizen waren bouwvallig, alle muren waren gescheurd en gebogen, de daken waren ingezakt, de deuren en vensters waren vergaan en de erven waren veranderd in een grote mestvaalt. Daarna volgden woningen die bouwvallig of zelfs levensgevaarlijk waren op andere plaatsen binnen de gemeente. In Martenshoek stond een woning aan de 'smerige Molensloot' en er waren ook woningen in sloppen en gangen die her en der nauwelijks een meter breed waren zodat er nauwelijks licht en lucht kon binnenkomen. Bij weer andere woningen waren gemeenschappelijke privaten die werden gelegegd op een achter die huizen gelegen mestvaalt.

De gemeente zag ook wel in dat de woningen ongeschikt waren, maar wilde ze toch niet allemaal tegelijk onbewoonbaar verklaren. Dat betekende namelijk dat de bewoners moesten vertrekken en elders onderdak moesten krijgen. En dat was een probleem omdat er onvoldoende andere arbeiderswoningen beschikbaar waren. Het hielp wel iets wanneer de huiseigenaren verbeteringen aanbrachten in de huizen die zij verhuurden. Dat deden ze in sommige gevallen op eigen initiatief - misschien omdat zij wilden voorkomen dat hun huizen afgebroken zouden worden - en in andere gevallen deden ze dat nadat ze opdracht van de Gezondheidscommissie hadden gekregen om bepaalde verbeteringen aan te brengen. In de meeste gevallen waren de verbeteringen echter beperkt. Na een paar jaar kwam een betere oplossing. Op initiatief van burgemeester I.A. van Royen werd in 1912 de Vereniging voor de Volkshuisvesting opgericht, onder de naam 'Volksbelang.'

Het doel van die vereniging was de verbetering van de volkshuisvesting, onder andere door woningen te stichten en die te verhuren aan - wat toen genoemd werd - mindergegoeden.

Volksbelang ging aan het werk en kwam al gauw met een plan voor de bouw van veertig dubbele arbeiderswoningen. De eerste serie bestond uit twaalf woningen aan de Kalkwijksterdwarfgang (tegenwoordig Nieuweweg). In 1914 waren ze klaar. De huur bedroeg fl. 2,- per week en elke woning had een woonkamer, keuken, slaapgelegenheid en een bovenverdieping. Achter het huis was een schuurtje met een privaat. Volksbelang bouwde gestaag door maar door het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog ging het allemaal veel langzamer dan de bedoeling was geweest. In 1918 had Volksbelang daardoor slechts zeventig woningen. Kort na de oorlog werden daarom weer geen woningen onbewoonbaar verklaard. In de jaren twintig ging het echter weer beter en kon een flink aantal krotwoningen - onder andere de Bode-weskrimp en in Foxhol, aan de Knijpslaan en aan de Molen-sloot - worden afgebroken.

Woningbouw aan de Nieuweweg

Keuring

Het volgende onderwerp dat aandacht kreeg was de keuring van vlees en andere levensmiddelen. Vanaf 1910 werd al het vee dat voor de slacht bestemd was, eerst gekeurd door de gemeentelijke veearts, terwijl de Gezondheidscommissie soms de melk keurde. Een jaar later stelde de gemeente een verordening vast over de keuring van vee en vlees. Daarin was vastgelegd dat iedereen die vee wilde slachten, dat eerst moest aangeven bij het kantoor. Verder was het verboden om ziek vee te vervoeren terwijl gestorven of uit nood geslacht vee alleen overdag vervoerd mocht worden. De keurmeester zou voor elke keuring een bewijs geven. Afgekeurd vlees werd vernietigd zonder dat de eigenaar een vergoeding kreeg, maar afgekeurd vlees dat volgens de keurmeester door sterilisatie of inzouting geschikt gemaakt kon worden voor consumptie, kon naar een speciale inrichting gebracht worden. Ten slotte moesten de plaatsen waar vlees en vis verkocht werden, voldoen aan gemeentelijke voorschriften. Intussen werd op landelijk niveau al voor de Eerste Wereldoorlog gewerkt aan een Vleeskeuringswet en een Warenwet. Ook op dit gebied zorgde de oorlog echter voor vertraging. Tegelijk toonde de oorlog ook de noodzaak van regelgeving aan. De voedselschaarste in die tijd leidde namelijk tot een stroom aan surrogaten, oneerlijke handelspraktijken en schadelijke conserveringsmiddelen. Uiteindelijk traden de Vleeskeuringswet en de Warenwet in 1921 in werking. Daarmee werd de controle op levensmiddelen grondig aangepakt en tegelijk werden er regionale keuringsdiensten in het leven geroepen. De regelgeving op dit gebied was vanaf die tijd geen taak meer voor gemeenten.

Openbare ruimte

De regels voor de hygiëne voor openbare gebouwen en verschillende voorzieningen kwamen langzaam en laat op gang. Tot 1870 kreeg dit onderwerp helemaal geen aandacht in de gemeenteverslagen. Vanaf dat jaar moest de gemeente weliswaar ook vragen beantwoorden over van de 'reinheid'

van de openbare wegen, wateren, sloten, goten, riolen, secreten, urinoirs en van openbare gebouwen zoals scholen, gestichten en kerken, maar ze vond dat deze voorzieningen goed waren en geen schadelijke invloed op de gezondheid hadden. Speciale maatregelen vond ze daarom ook niet nodig. Wel gaf de gemeente aan dat de politie toezicht hield. Het bleef echter onduidelijk wat die controle inhield, want uitgebreide richtlijnen waren er niet. Het toezicht stelde daarom waarschijnlijk niet veel voor. In elk geval beperkte de regelgeving zich lange tijd tot de aanwijzing dat mestverzamelingen zo ver mogelijk van woningen verwijderd moesten zijn. De schoonmaak van schoolgebouwen was ook een taak voor de scholen zelf. Pas toen de landelijke regering in 1921 bepaald had gemeenten daar verantwoordelijk voor waren, kwam er een verordening.⁽⁴⁾ Vanaf die tijd was het in Hoogezand verplicht om op woensdag- en op zaterdagmiddag de vloeren, gangen, waterplaatsen, toiletten en portalen te veegen en om de toiletten met schoon water te wassen. Op zaterdagen moesten de schoolbanken en ander meubilair afgesponsd worden en moesten de vloeren in de gangen en privaten geschrobd worden. Om de twee weken was een extra schoonmaak verplicht. Dan waren de ramen aan de beurt. Ten slotte werd het schoolterrein twee keer per jaar van onkruid ontdaan.

Water

Toen de gemeente in 1870 voor de eerste keer vragen moest beantwoorden over de reinheid van de openbare wegen en wateren, maakte ze alleen een kanttekening over de kleur en kwaliteit van het water in het lopende diep: 'vooral gedurende den zomer bij lagen waterstand wel eens werd geklaagd en de schuld daarvan in meerdere of mindere mate op de heren fabrikanten in aardappelen welke fabrieken aan het loopende water zijn gelegen en deszelfs afval zich daarin een weg weet te banen.' Van speciale maatregelen om het water te verbeteren was echter geen sprake. Dat vond de gemeente niet nodig omdat het geen nadelige invloed had op de volksgezondheid. De klachten over de kwaliteit van het vaarwater namen echter toe. Volgens de Gezondheidscommissie verspreidden de openbare wateren vooral bij lage waterstand zelfs een 'verpestende stank'. Omdat dat echter niet nadelig leek voor de volksgezondheid, kwamen er ook toen geen nieuwe maatregelen. Pas in 1913, vlak voor de Eerste Wereldoorlog, drong de gemeente op advies van de inspecteur van de arbeid er bij verschillende karton- en aardappelmeelfabrieken op aan, om een reinigingsmiddel aan te brengen zoals de kartonfabriek in Sappemeer ook deed. Door de plotselinge oorlog ging dit echter niet door. Omstreeks diezelfde tijd nam het aantal klachten over vuile sloten toe en dat was aanleiding om maatregelen te nemen. Zo moest een van de huiseigenaren voor een betere afwatering van een sloot te zorgen. Iemand anders moest een sloot schoonmaken. Mensen beschouwden de sloten als afvalverzamelplaatsen en de politie moest er zo af en toe aan te pas komen om paal en perk te stellen aan die gewoonte. Ook de opvattingen over de kwaliteit van drinkwater veranderden. Aanvankelijk leken maatregelen om het drinkwater te verbeteren niet nodig, maar met het verstrijken van de tijd en door nieuwe inzichten over de invloed van drinkwater op de gezondheid, veranderde de opvatting daarover. In de oudste verslagen gaf de gemeente aan dat de kleur, geur, helderheid en smaak van het drinkwater geen nadelige invloed hadden op de volksgezondheid. Maatregelen om het drinkwater te verbeteren waren daarom niet nodig. Later bleek dat het water uit putten en pompen een bruine kleur had, maar dat de smaak goed was. Maatregelen werden daarom nog steeds overbodig geacht. Besprekingen die omstreeks 1900 plaatsvonden tussen de gemeenten Hoogezand, Sappemeer en Veendam over een gezamenlijke drinkwatervoorziening, liepen dan ook op niets uit. Waarom de plannen niet doorgingen is niet helemaal duidelijk, maar waarschijnlijk vond men de prijs te hoog en het belang van schoon drinkwater te gering. Kort voor de Eerste Wereldoorlog was er een nieuwe poging om een waterleiding te realiseren. Ditmaal ging het initiatief uit van de provincie. Er verschenen diverse rapporten over het nut van een

centrale drinkwatervoorziening en Gedeputeerde Staten stelden plannen op. Hoogezand bleek in principe bereid om mee te doen, maar de Eerste Wereldoorlog leidde ook in dit geval tot vertraging. Omstreeks 1921 kwamen nieuwe plannen op tafel.(5) Ditmaal speelde de Gezondheidscommissie een stimulerende rol. Volgens deze plannen zou de provincie zorgen voor pompstations, de bouw van watertorens en voor de aanleg van het net. De betrokken gemeenten zouden de tarieven vaststellen, de aansluitingen verzorgen en de watergelden innen. Ook moesten de gemeenten garant staan voor een voldoende aantal aansluitingen, anders zou het financieel niet uit kunnen. B&W van Hoogezand zag wel in dat een goede drinkwatervoorziening van belang was voor de volksgezondheid, maar was bang voor de financiële gevolgen. Omdat het plan verstrekkende gevolgen had voor de gemeentefinanciën, stelde het de gemeenteraad voor om het voorstel eerst van alle kanten te bezien en nog niet direct een beslissing te nemen. De raad nam dit advies ter harte en wilde eerst onderzoeken of er wel genoeg ingezetenen belangstelling hadden voor een aansluiting. Het probleem was dat er nog nooit betaald was voor drinkwater. Aan de andere kant waren er mensen die in normale tijden al onvoldoende regenwater hadden en dat er bij langdurige droogte een groot tekort aan regenwater was. Het putwater was eigenlijk ongeschikt als drinkwater. De bevolking, en vooral de bevolking in de buitengebieden, bleek echter

De bewoners van de Slochterstraat te Sappemeer hadden verzocht de sloot te dempen en daardoor de waterleidingbuizen te leggen. De buizen zullen echter door de voortuintjes gelegd worden.
Febr. 1933

nauwelijks geïnteresseerd in de nieuwe mogelijkheden en slechts een enkeling was bereid zich bij de waterleiding aan te sluiten. Het hele plan werd vervolgens weer op de lange baan geschoven.

Vier jaar later nam Veendam het initiatief om de plannen nieuw leven in te blazen en naar aanleiding daarvan werd een comité gevormd door de burgemeesters van Veendam, Meeden, Muntendam, Hoogezand, Sappemeer, Oude en Nieuwe Pekela en Wildervank om te onderzoeken of een Veenkoloniale waterleiding mogelijk was. Het lijkt erop I.A. van Roijen, de burgemeester van Hoogezand, niet erg enthousiast was over dit onderwerp; in elk geval was hij zelden aanwezig bij deze vergaderingen. Onder zijn opvolger, D. Bartels, benadrukte B&W in 1929 echter dat het college zeker niet sceptisch tegenover de plannen stond. Het was echter nog steeds geen vanzelfsprekende zaak want in dezelfde brief stond: 'Dat onder ingezetenen tegenstanders van deze plannen worden gevonden zal wel juist zijn. Dit doet zich altijd voor bij den aanleg van nieuwe werken. Even bekend is echter dat velen daarvan, eenmaal in het bezit van dat nieuwe, het leeren waardeeren en nimmer weer zouden willen missen.' Al met al zat er niet veel schot in de zaak en het is daarom niet vreemd dat de veenkoloniale plannen niet doorgingen. Uiteindelijk kwam in 1930 de NV Waterleidingmaatschappij voor de Provincie Groningen (WAPROG) tot stand. De aanleg van de leidingen en alles wat daarbij hoorde, ging kort daarna van start.

Ten slotte

De bovengenoemde maatregelen droegen er in belangrijke mate aan bij dat de levensverwachting fors steeg: kinderen die omstreeks 1861 geboren werden, werden gemiddeld ongeveer 37 jaar oud. Kinderen die omstreeks 1930 geboren werden, hadden al een levensverwachting van 63 jaar. Dat grote verschil is vooral te verklaren doordat na 1880 de zuigelingensterfte enorm was afgenomen. Tegenwoordig is de levensverwachting verder gestegen tot 82. Vaccinaties tegen pokken en maatregelen om de hygiëne te bevorderen waren echter niet de enige redenen waardoor het sterftecijfer snel daalde. Het grootste belang van de toegenomen hygiëne was dat besmettelijke ziekten zich minder gemakkelijk konden verspreiden, maar ze kwamen nog steeds voor. De ziekten konden echter steeds beter behandeld worden doordat er meer, en beter opgeleide artsen en nieuwe behandelmethoden waren. Bovendien was het van groot belang dat de algemene conditie van de bevolking was toegenomen door betere voeding en stijgende welvaart. Welke van deze drie factoren de meeste invloed had, is (nog) niet bekend, maar het is ongetwijfeld zo dat ze elkaar versterkten.

1 Archief Midden Groningen, toegangsnr. NL-HgzHMG-HS01-001 (AMG), inv.nrs. 395-448. Deze verslagen zijn ook aanwezig bij de Groninger archieven en te raadplegen via internet. Zie: https://www.groningerarchieven.nl/archieven?mivast=5&mizig=210&miadt=5&micode=1099&milang=nl&mizk_alle=gemeenteverslagen&miview=inv2.

2 AMG, inv.nr. 110 d.d. 1854-02-10.

3 AMG, inv.nrs. 2350-2367 (ingekomen stukken) en 2368-2380 (jaarverslagen).

4 AMG, inv.nr. 1847 Verordening houdende instructie voor het schoonmaken van schoollokalen in de gem. Hoogezand 1921.

5 Het volgende is gebaseerd op AMG, inv.nr. 1345

Stukken betreffende een plan voor een provinciale waterleiding, 1921-1930.

EXIT TWEE GEMEENTEN : HOOGEZAND EN SAPPEMEER

Janneke Hessing-Alberts en Wim A.H. Rozema

Op 1 januari van dit jaar verwelkomden wij de nieuwe gemeente Midden Groningen. We blikken in deze Pluustergoud, aan de hand van vier oude foto's, terug op de totstandkoming 68 jaar geleden van dus nu voormalige gemeente Hoogezand – Sappemeer.

We zien ter illustratie afbeeldingen van de gemeentehuizen van de gemeente Hoogezand (1935) en van de gemeente Sappemeer (1948). Tot 1 april 1949 waren Hoogezand en Sappemeer aparte gemeenten met elk een gemeentehuis, respectievelijk aan de Hoofdstraat en de Noorderstraat.

Het was destijds niet gemakkelijk geweest om Hoogezand en Sappemeer te laten fuseren tot één gemeente. Reeds in 1827 kwam een samenvoeging aan de orde : de economische toestand noopte tot bezuinigen.

De Provinciale Staten waren vóór een fusie, aangezien het aantal ambtenaren zou verminderen, de gemeenteraad van Hoogezand verklaarde echter 'dat zij eene vereniging niet wenselijk acht'. Vijf jaar later, we schrijven 6 januari 1832, dient een aantal inwoners van Hoogezand en Sappemeer een verzoekschrift tot samenvoeging in bij Zijne Majesteit Koning Willem I der Nederlanden.

Nu lag de gemeenteraad van Sappemeer dwars: de afstand tot het nieuwe centrum in Hoogezand zou te groot worden en de waarde van de onroerende goederen in Sappemeer zou dalen. Na mislukte pogingen in achtereenvolgens 1912, 1924, 1937 en 1945 kwam er eind '48 van de vorige eeuw een doorbaak 'het ontwerp tot samenvoeging werd aangenomen'. De nieuwe gemeente zou 20.888 inwoners gaan tellen. Eindelijk waren Hoogezand en Sappemeer verenigd en het Staatsblad van het Koninkrijk der Nederlanden meldde bij wet van 5 januari 1949 tot samenvoeging van de gemeenten Hoogezand en Sappemeer : *'Wij Juliana, Bij de Gratie Gods, Koningin der Nederlanden, Prinses van Oranje – Nassau, enz.,enz.,enz. Allen, die deze zullen zien of horen lezen, saluut! doen te weten :*

*Alzo Wij in overweging genomen hebben, dat het wenselijk is, de gemeenten Hoogezand en Sappemeer samen te voegen; Zo is het, dat Wij, de Raad van State gehoord, en met gemeen overleg der Staten Generaal, hebben goedgevonden en verstaan, gelijk Wij goedvinden en verstaan bij deze :
Artikel 1 : Met ingang van 1 April 1949 worden de gemeenten Hoogezand en Sappemeer samengevoegd tot een nieuwe gemeente, welke de naam Hoogezand – Sappemeer draagt. Artikel 2 : Te rekenen van 1 april 1949 gaan alle rechten, lasten, verplichtingen en bezittingen over op de nieuwe gemeente’.*

VIERDE JAAP WESTERDIEP LEZING

Rectificatie

Helaas zijn er in het boekje van de Jaap Westerdieplezing een tweetal fouten geslopen.

Op verzoek van mevrouw Nel de Boer-Feitsma hieronder de juiste informatie:

blz. 10: Pieter Venema ligt begraven op Kielwindeweer en niet op de Stille Hof.

blz.25: eerste alinea : W.R. Mulder is overleden op 90 jarige leeftijd.

laatste regel moet zijn: Stichting Bijzondere Begraafplaatsen Hoogezand-Sappemeer en omstreken.

NOSTALGIE BIJ VROUWENNETWERK WESTERBROEK

Wim Rozema

De dames van het VrouwenNetwerk Westerbroek gingen dit voorjaar terug in de tijd. Ze deden dit met een lezing met schitterende oude beelden van Hoogezand – Sappemeer in het algemeen en Westerbroek in het bijzonder. De lezing, getiteld ‘Langs de boorden van het Winschoterdiep’, werd gegeven door twee bestuursleden van de Historische Vereniging Hoogezand – Sappemeer e.o., Janneke Hessing – Alberts en Wim A.H. Rozema. Vele herkenbare plekken van weleer kwamen voorbij. Bijzonder in de smaak vielen de oude foto’s en daarbij een foto van de huidige situatie, zoals ook om de veertien dagen is te zien in de H-S-Krant in de rubriek ‘Vroeger en Nu’.

EEN IMPRESSIE

van onze grensoverschrijdende Jubileumexcursie naar de Maximiliankirche in Rütenbrock en Schloss Clemenswerth in Sögel.

‘VAN PLAGGENHUT TOT LANDHUIS’

Van het Bestuur

Tijdens de uitstekend bezochte Jaarvergadering onze de Historische Vereniging op 20 maart jl. in Muziekcafé De Tibbe, luisterden, na het officiële gedeelte, de leden ademloos naar een bijzonder boeiende lezing door de historicus Nick Kieft over de ontstaansgeschiedenis van Stootshorn: een stukje sociaal-economische ontwikkeling in twee eeuwen.

Waar tegenwoordig de Veenweg doodloopt in de richting van Slochteren, liep in de Middeleeuwen de handelsweg tussen de stad Groningen en het Duitse Emsland. Waar nu het asfalt ophoudt liep de weg ongeveer in de richting van de Slochter kerktoren, die in de verte boven het geboomte uitsteekt. Reizigers die van Groningen op weg naar het oosten waren, kregen een paar kilometer voorbij de kerk van Slochteren te maken met een drassig stuk weg. Hier liep het riviertje de Siep – later ook wel de Siepsloot genoemd – dat de grens vormde tussen Fivelingo en het Oldambt. Deze plaats was een uitgelezen plek om een steenhuis neer te zetten. Iedereen die er voorbij kwam zou kunnen zien dat hier een machtig man de scepter zwaaide. En zo kreeg uiteindelijk Stootshorn zijn naam. Vermoedelijk was degene die het steenhuis liet bouwen een zekere Stote of Stota. Horn betekent hoek, maar soms ook stuk land. Het steenhuis is allang geleden afgebroken. In plaats daarvan werd een boerderij gebouwd, waarin ook nog bouw materiaal van het oude steenhuis werd gebruikt. Deze boerderij heeft lange tijd Huize Stootshorn geheten. Door de toenemende welvaart werden er tientallen huizen in Stootshorn bijgebouwd en kwamen er een school, bakkers, een timmerman, een smid en een paar kroegen. In 1895 werd er zelfs een kerkje gebouwd : Stootshorn was een dorpje geworden. Aan deze voorspoed kwam echter een einde toen in Noordbroek waterleiding en elektra werden aangelegd. Doortrekken van deze voorzieningen naar het afgelegen Stootshorn was veel te duur. Aardappelkweker Geert Veenhuizen (1857 - 1930) was een bekende inwoner van Stootshorn. Hij ontwikkelde onder meer de Eigenheimer en de Rode Star. De doorgaande weg is dan ook naar hem vernoemd.

Foto's : Wim A.H. Rozema

HERINNERINGEN IN EEN OUDE SCHOENENDOOS

Siny Stege-Visscher

Onder in deze doos de eerste tastbare herinnering uit 1938: een schriftje vol vlechtmatjes, kleurige schilderijtjes, gemaakt in de tweede klas van de kleuterschool bij juffrouw Plukker, het hoofd. In datzelfde jaar, op 31 januari, werd een prinsesje geboren: Beatrix. Het was een ijsskoude morgen toen de kleuters ter ere van haar een boom plantten, vooraan in het Oosterpark, toen nog onbebouwd. De kuil was gegraven, kleuters en talloze ouders er omheen. Voor de foto in het “bokkeblad” hield juffrouw Plukker het stammetje vast. Johanna Levie stond naast mij, handjes tussen de benen. “Juffrouw, ik mot zo neudig.” Foto gemaakt, omstanders verdwenen snel naar de warme kachel. Juffrouw Plukker hielp Johanna, biljetjes boven de kuil. Klaar. Bij toeval kwam mijn dochter de bewuste foto tegen in het archief. De boom staat er al lang niet meer, vermoed ik. De vraag is, heeft Johanna (een joods meisje) de oorlog overleefd.

Kleuterschool: planten Beatrix boom links naast de boom Johanna

In de schoenendoos liggen klassenfoto's uit de lagere school, de Komschool: eerste, tweede en derde klas. Van de vierde klas geen klassenfoto, wel de bekende “leerling in de bank in schrijfhouding”.

december 1942, lagere school 9 jaar

Toch zijn er foto's, gemaakt door meneer Koeneman zelf. Met assistentie van meneer Steenbeek had hij de leiding over de vierde en vijfde klas. Een gedreven docent. Naast de normale vakken, vertelde hij over Zwitserland, over de hoge bergen die hij daar gezien had, knipte plaatjes voor ons aardrijkskunde schrift uit de schaarse tijdschriften, nam ons op woensdagmiddag mee naar weilanden om planten te zoeken die we in een herbarium droogden. In mijn plantkundeschrift staan tekeningen van bloemen met uitleg over stamper, meeldraden enz. En we zongen, heel vaak, tweestemmige canons. De tekst schreven we in ons liedjesschrift. Op zijn verjaardag nam meneer Koeneman de klas mee in een versierde Jan Plezier naar het Zuidlaardermeer. We staken met zeilboten over en keerden 's middags weer terug.

Mei 1944 tekenies bij meneer Koeneman

In deze klas kreeg ik een vriendin, Cathrien. Ze woonde in het Oosterpark. Nou was ik altijd al wat uithuizig. Op de Parallelweg viel niet zoveel meer te beleven, in tegenstelling tot het gedeelte van het Oosterpark waar zij woonde: daar speelden jongens en meisjes, allemaal ongeveer van dezelfde leeftijd. Voor 't eerst bij haar

thuis: “Dit is Sientje, die komt bij mij spelen”, kon ik niet weten dat ik daar de komende twintig jaar kind aan huis zou zijn en omgekeerd zij bij mij. Onafscheidelijke vriendinnen.

In de zesde klas, september '44, ondergingen we het strenge protocol van meneer Nieboer. 1: Dag meneer, 2: klompen uit naast de bank, 3: zitten, 4: vak open, 5: spul d'r uit en 6: vak dichtklappen. Armen over elkaar en mond dicht.

De oorlog zoals beschreven in het dagboek van mevrouw Kremer is vrijwel geheel aan ons kinderen voorbij gegaan, gelukkig maar. Wel waren er angstige momenten die op mij een diepe indruk achtergelaten hebben. Vooral herinner ik mij de Jodentreinen, die elke dinsdag van Westerbork richting Duitsland reden, over het spoor langs ons huis. Het gebeurde op zo'n dinsdag, dat de trein moest stoppen voor rood licht, precies op de dam naar de kwekerij van Geert Jan Fransen. Wij kwamen van school voor de middagpauze en zagen uit de veewagen met open luchtgat, tralies ervoor, armen en handen naar buiten steken die briefjes naar buiten gooiden. Mijn broer Kees nam ook een briefje mee naar huis. Er heeft waarschijnlijk een adres opgestaan. Pa heeft het op de post gedaan. De volgende dinsdag hoopten wij weer briefjes te kunnen pakken, maar de trein is misschien op een ander tijdstip voorbij gereden. Bovendien, het was toch niet gelukt. Nazi Bouman, een NSB politieagent, was getipt, hij stond klaar om de briefjes te onderscheppen.

De laatste twee jaar zijn we vaak bang geweest, vooral 's nachts. Het bed van Kees was naar beneden naast dat van mijn ouders gezet. Dag en nacht vlogen de bommenwerpers over ons heen en vaak stonden we met z'n vieren in een hoek van de slaapkamer dicht tegen elkaar aan, rillend van angst en kou. Een enorme knal: er was in de buurt een bom gevallen. Voor het raam van Kees z'n slaapkamer kon je het afweergeschut bij Termunten zien. Lange lichtbundels zochten de lucht af tegelijk met lichtkogels. Zodra ze een vliegtuig “vingen” kwam het afweergeschut in werking. Om de radar te ontwijken strooiden de bommenwerpers kleine zilverkleurige lintjes uit en lieten ze de bommen los om wendbaarder te zijn. Dat voorkwam niet dat soms een vliegtuig geraakt werd en neerstortte. De dag erop hoorden we waar de bom of het vliegtuig terecht gekomen waren. Richting Delfzijl was de lucht vaak oranje gekleurd. “Emden staat in brand”, zei Pa.

Toen ik een keer achter in de kamer zat te lezen, vlakbij het zijraam, werd er tegen het raam gebonsd: “LICHT AUS!”. Het raam was zwaar verduisterd, eerst met vellen blauw papier en daarover een dik gordijn. Er moest dus, amper een meter bij mij vandaan, een Duitser staan! Vanaf dat moment moesten de deuren open blijven als ik naar de wc ging.

Op een avond zei Pa, even kijken wat voor een trein er langs gaat. Er gingen 's avonds in 't donker vaak lange goederentreinen over 't spoor richting Duitsland met soms zwaar oorlogsmaterieel. In onze voordeur zat een klein raampje dat je kon opendraaien. Op het moment dat Pa het luikje op een kier had, werd er vanaf de trein geschoten. Een kogelgat met scheuren in het voorste raam van de achterkamer. Gedurende de hele oorlog heeft er een stuk glas voorgestaan. Gek genoeg is de kogel niet door het verduisteringspapier gegaan.

Een paar maanden voor de bevrijding werden door de geallieerden pamfletten gedropt met de waarschuwing dat er op alles dat reed, geschoten zou worden. Kees en zijn vriend Theo waren gaan kijken naar een voetbalwedstrijd van de Gemeentelijke HBS tegen de Rijks HBS. Er zou gespeeld worden achter instituut Hommes. Cathrien en ik stonden in de achterdeur van ons huis, ook op weg naar de wedstrijd, toen we vier vliegtuigen recht op ons af zagen komen. Pa lag plat op het tuinpad en schreeuwde: “In huus, in huus!” Er werd geschoten, vlakbij. We wachtten even of ze

terug zouden komen, maar na een poosje gingen we naar buiten, gewoon op weg naar de wedstrijd. Onderweg hoorden we dat een locomotief onder vuur was genomen vlak voor instituut Hommes. Niemand was gewond geraakt. Kogelgaten in de tribune, maar de wedstrijd ging gewoon door. Het was alsof we er aan gewend raakten.

In 1944, in de zesde klas, kregen we een identiteitsplaatje: twee kleine ronde stukjes mica met daartussen een papiertje met naam, adres en geloof. Je moest het dag en nacht met het touwtje om je nek dragen. Ik heb het nooit gedaan. Alleen al het idee dat het bedoeld was om te kunnen zien wie er in die kuil lag waar de bom gevallen was, of liever: wat er van jou over was.

Dat eeuwige gezoem van vliegtuigen in de lucht, dag en nacht met het gevaar dat er een bom zou vallen, heeft na de oorlog nog lang in mijn hoofd nagedreund.

In m'n schoenendoos ligt ook een langwerpige cahier met een dik, zwart omslag, waarop met gouden letters gedrukt staat:

N.V. Van Calcar & zoon's
AGENDA Hoogezand-
Telefoon 12.

Pa kreeg van "kantoor" wel eens wat schrijfpapier voor de kinderen. En in dit cahier begon ik op 1 februari 1945 een dagboekje, dat eindigde op 13 april 1945, de dag van de bevrijding. De Kom-school was wegens gebrek aan brandstof gesloten. We kregen een paar keer per week een uurtje les bij mensen thuis en wat huiswerk. Tijd genoeg dus om elke dag in het dagboekje te schrijven. Daarvoor heb ik het Van Calcar-cahier gebruikt. Bij het lezen hieruit: de angst was voor de nacht, de dag om te spelen.

Met zes meisjes (later kwamen daar evacueetjes bij) hadden we een clubje opgericht. Ons clubhuis was een leeg kippenhok, daar speelden we met poppen, hingen plaatjes op, zaten te zingen en te borduren. Maar nooit voor lang. Want het gedeelte Oosterpark, waar Cathrien woonde, was één groot speelpark. De bordjes "verboden het gras te betreden" waren allang verdwenen, NSB-politieagenten hadden "belangrijker" werk te doen en de "goeie" agenten zou het ook een zorg zijn. Dus klommen we in "de rode roos", een rode eikenboom, reden mee op lege karren, vrachtauto's reden al lang niet meer, liepen dan kilometers terug, speelden sluipertje, slagbal, stabal, tollen, landjepik, touwtje springen, blikspuit, rolschaatsen. Vooral dat laatste was helemaal in. We reden allemaal op tweedehandsjes, behalve de meisjes Benes, die hadden spiksplinter nieuwe. Maar ik had de langste. De laatste gebruiker moet wel heel grote voeten hebben gehad. Helaas op geen enkele manier konden we de schaatsen op de goede lengte krijgen. Geen wonder dus dat in m'n dagboek staat:

20 Febr... "We zijn aan het rolschaatsen geweest. Ik heb nog twee handschoenen (een bruine met een blauwe) verloren en twee dikke gaten in mijn kousen gevallen."

Vrije tijd was niet alleen om te spelen. Mijn moeder voelde het als haar plicht mij op te voeden tot een "goede huisvrouw" en dat betekende een vrouw die de boel netjes voor elkaar had: het huis, het geld noem maar op. Dat waren de taken van een vrouw. De man was voor het onderhoud van het huis, de tuin en zorgen dat er geld verdiend werd. Kees hoefde daarom ook niets te doen in de huishouding, hij moest hard leren voor school zodat hij later de kost kon verdienen. Pa vond het trouwens geen enkel probleem mee te helpen de tafel af te ruimen, maar het kleed buiten uitkloppen deed hij niet, hij wilde niet betrappt worden. Zo ook met afwassen, hij deed het graag, hij zong er zelfs bij: "Zilv'ren draden tussen het goud", maar Moe moest hem waarschuwen als er iemand achterom kwam. "Jans, d'r komt ain aan!" Dan rende hij de trap op om een minuut of 5 later fluitend

naar beneden te komen: “Wel was daar”. Moe fopte hem wel eens: “Gain aine”. Maar Pa werd niet gauw boos.

Maandag 12 Maart Vanmorgen moest Moe wassen en ik helpen. Ik was net aan 't vegen of Cathrien en Annie kwamen er aan: er stond een wagen bij de Coöperatie, we mochten meerijden. Maar ik was nog niet klaar en ik moest ook nog naar Groenewoud met de carbidlamp. Toen ik klaar was waren de meisjes al weg, maar ik vond ze weer in het park, we hebben blikspuit gedaan.

Zaterdag 24 maart: groot nieuws. Ik krijg Dinsdag verjaardagvisite...

Zondag 25 maart: 12 jaar. 's Morgens kwam Moe mijn verjaardagcadeautjes brengen. Ik lag nog op bed. 't Was een heel mooi verzilverd ringetje, met een zakdoek, een zilveren lepeltje, 2 bedeltjes voor mijn armbandje.

Dinsdag 27 maart ...om drie uur kwamen Nita, Jannie, Carla, Cathrien, Greetje, Ellie en Ria. Om half vier kwamen Jettie en Ginie (2 nichtjes). Ze brachten me allerlei moois mee, 2 fotostandertjes, een schilderijtje, een broche en een boek van Prikkebeen. Jettie en Ginie brachten ook nog 2 cadeautjes mee, een zakspiegeltje en een fotoalumpje. We hebben allerlei spelletjes gedaan zoals sleutel om de tafel en pandverbeuren, spons op de stoof en in het luchtschip. We hebben van alles gehad, oliebollen, zuurtjes, kersen uit de weck enz. We hebben een prettige middag gehad. Maandag, dinsdag woensdag en donderdag 9 10 11 en 12 april deze dagen aldoor hetzelfde liedje, ik mocht s middags niet naar school omdat er aldoor Tommies in de lucht waren (vliegtuigen van de geallieerden)

Vrijdag 13 april 1945 VRIJ

Vanaf die dag waren we elke avond te vinden op de Hoofdstraat tussen de feestvierders en de Canadezen, die een kampement hadden achter de Ned.Herv. begraafplaats. We sprongen vrolijk over de loopgraven heen, waar paartjes de vrijheid en de victory vierden. We kregen een spierwitte boterham, een hele reep chocolade, die we met z'n vijven deelden.

Maar het werd september, schooltijd. Ik ging naar de MULO in de opleidingsklas voor het toelatingsexamen van de HBS. Cathrien zat in dezelfde klas.

In de schoenendoos ligt verder een klein bundeltje met een verweerd elastiekje erom: de padvindsterstijd. We waren een paar maanden op school toen Annie en Kinie, twee zussen uit Slochteren, twee padvindstergroepen oprichtten, een in Slochteren en Zuidbroek e.o. en een in Hoogezand en Sappemeer. Cathrien en ik gaven ons meteen op. Elke zaterdagmiddag kwamen we met een stuk of twintig meisjes samen in een kelder (ons honk) van Villa Wildervanck, verhuurd aan Instituut Boelkes, waar steno- en typelessen gegeven werden. De tuin mochten we ook gebruiken. We kregen een “nieuwelingenkaart” met twaalf eisen, zoals fluitekoord vlechten, met kompas kunnen omgaan leren seinen enz. Eén eis hadden we niet goed begrepen: “het saluut en de betekenis ervan kennen en wanneer gesalueerd moet worden”. In de week na de eerste bijeenkomst salueerden (drie vingers tegen het hoofd) wij met z'n viereen ook op school naar elkaar, tot we er achter kwamen dat we waarschijnlijk voor gek versleten zijn.

Onze leidsters namen hun taak heel serieus. Annie had zich Iduna genoemd, Kinie heette nu Poljo en later kwam er nog een Dupo bij. Wanneer wij meisjes een eis volbracht hadden, tekenden zij de kaart af. Was de kaart vol, dan werd je geïnstalleerd tot padvindster tweede klas. Dat gebeurde in de

ijstent, drie vingers op de vlag, drie aan je hoofd. Iduna zette in: "Ik zal ernstig trachten een goed padvindster te zijn en iedereen te helpen waar ik kan en de Gildewet te gehoorzamen. Wat is hierop je antwoord?" Ik: "Dat beloof ik." Nou zal ik niet uitleggen wat de Gildewet inhoudt, want het is een bijna onmogelijke taak om die wet te gehoorzamen

14 februari: de verjaardag van Lady Baden Powell, de moeder van alle padvindsters over de hele wereld. Onze opdracht was, 's morgens in kleine groepjes op een zichtbare plaats te gaan staan, een klimopblad met sneeuwkllokje op de jas gespeld en "Hooft zegt het voort" te zingen. Het was nauwelijks licht, ijsig koud, plotseling stond Cathrien in de kamer. Door de met ijsbloemen bedekte ramen had ik haar niet aan zien komen. "Ik kon geen sneeuwkllokje vinden," bibberde ze. Ik ook niet. Dan maar zonder. Rennen naar het gemeentehuis: Hooft zegt het voort. Geen ambtenaar die iets hoorde, ze zagen ons waarschijnlijk nauwelijks. En wij, wij zijn nog nooit met zo'n snelheid naar school gerend. Onze plicht was volbracht!

Lady Baden Powell kwam op 2 oktober 1946 zelf op bezoek, in de Korenbeurs in Groningen. Alle padvindstersgroepen uit de provincie Groningen hadden werkstukken gemaakt, die op lange tafels werden uitgesteld. Speciaal voor haar hadden we het Engelse volkslied geleerd. Ze viel tegen, onze wereldmoeder. Er kon geen lachje af, ze keek niet eens naar al het moois dat we gemaakt hadden, ze had een borst vol insignes en daar kwam nu van ons nog eentje bij.

Van 13 tot 15 juli 1946 gingen we op kamp naar Zeegse.

Inhoud van het kampformulier o.m.: er wordt van de P/V/ster verwacht dat ze vooruit naar de tandarts is geweest en in goede gezondheid is. Pers. kampuitrusting onder nog veel meer: 2 wollen dekens (minstens, waarvan 1 tot zak genaaid), flanellen pyjama, zwarte onderbroek, zwempak, waterdichte zitlap, 3 broodbonnen, 1 vleesbon, 1 melkbon, thee, boter, vet en broodbelegsel.... Was het leuk? Kan me er niets meer van herinneren.

Intussen veranderde de wereld om ons heen in rap tempo en wij veranderden mee. Amerikaanse films, muziek, de big bands, The Andrew Sisters, en ineens vonden we de liedjes die wij zongen op de padvinderij niet meer zo boeiend. Zo zongen we over een chalet hoog in de bergen waar alle padvindsters een onderdak vonden, terwijl ons onderdak een betonnen kelder was. En dan het liedje "Fier en stil te groeien, ongerept in wind en in donk're dagen onze kaars rechtop houden". Wij wilden reuring. In het rondeboekje van de groep Viooltjes dat ik bij moest houden, werden namen doorgestreept, en de kolom "afwezig zonder bericht" breidde zich dusdanig uit, dat ik, als laatste, dat wel, ermee ophield.

Vijf schoolagenda's liggen nu nog in m'n schoendoos

We slaagden voor het toelatingsexamen en gingen in september '46 maar de Rijks HBS. Dat was een grote verandering. Op de fiets naar Sappemeer. Ik had al een paar jaar geen fiets gehad. Er werd een tweedehandsje gekocht, een klein damesmodel. Voor mij was hij toch nog te hoog en ik wilde per se geen klossen. Pa vond er iets op: het zadel werd zo laag mogelijk op de stang gezet, waardoor mijn billen tegen een stukje stang aankwamen; de bagagedrager moest ook naar beneden, die liep dus naar achteren schuin omhoog. Op school vonden de jongens het prachtig bij mij achterop, handen om mijn middel, zij trappen, ik sturen. Ik ben nog wel gegroeid, want op een foto van Cathrien en mij sta ik naast een gewone fiets met als kettingkast een zilveren vleugel. Daar bleef ik nog wel eens achter haken, maar een klein hamertje in de fietstas loste dat meestal ook

weer op.

Het eerste schooljaar begon met een kamp in Appelscha. Suiker, boter en thee moesten we zelf meenemen. Slapen in de schuur van een boerderij, wassen bij een van de kranen buiten. De wc was eigenlijk een houten hokje met een ton, met aan een spijker stukjes krantenpapier. Voor ons meisjes soms een groot probleem: “Always ultra” bestond nog niet. Regels waren er eigenlijk niet, alleen mocht je niet “kleven” tijdens de nachtwandeling. Kees had z’n gitaar meegenomen. Bij het zwembad zaten we in een kring om hem heen: “Peukie moet sterven, is nog zo jong, jong, jong. Peukie moet sterven is nog zo jong.” en “Heer Adam lag te maffen al in het groene gras”, dat soort liedjes. Veel meisjes droegen een plastron, voorloper van het topje van de bikini, meestal gebreid, die van mij had een donker- en lichtblauwe streep. Shortje eronder. Mooi weer, kortom een geweldige kennismakingsweek. De twee volgende jaren waren de schoolkampen in Diever en Zweelo.

Al gauw bleek dat er buiten het leren van alles te doen was op school. Kees zat al een paar jaar in de redactie van het NOF-blad (NOF was de schoolclub – Niks of Fiks), dat eens in de maand uitkwam. Je kon je opgeven voor het handbalelftal, voor declamatie, debatteren en drie zaterdagavonden per maand kon je terecht in een zaaltje van hotel Struve, van een uur of acht tot tien. Officieel heette het Sport en Spel-avonden; er werd soms een potje geschaakt of gedamd, maar er stond ook een piano, dus werd er gezongen en gedanst. De Lach, het grappenblad circuleerde er evenals Tuny Tunes, een blad met teksten van liedjes, die gretig overgeschreven werden. We ruilden foto’s van filmsterren, hadden het over onze lievelingband, die van mij was de Harry James Band: Harry James, mijn idool. Om 10 uur was het afgelopen, maar ik ging eerder weg, want om 10 uur stond mijn moeder in de deur, wist ik. Ik had vanaf het begin op school een “kalverliefde”. Hij reed naast mij tot huis, een kusje op de wang en voordat mijn moeder in de deur stond kwam ik binnen.

Met een paar leerlingen uit de klas gingen we naar dansles bij hotel Faber, op zaterdagmiddag. Mevrouw Heuving, de leraar: “De heren stellen zich ter linkerzijde op, de dames aan de overkant. De heren kiezen een dame en vragen: mag ik deze dans van u? De heren lopen rustig naar de overkant”. Maar dat werkte niet. Er waren veel meer heren dan dames, onder wie veel Tuut’n (van instituut Hommes), dus het werd sprinten. Mijn vriendje wist het vaak met een sprint en een sliding klaar te spelen om met mij samen de Foxtrot (slow, quick, quick, slow) en de Engelse wals in te studeren. Na een paar maanden was de lol er af en stopten we met dansles.

In februari was de jaarlijkse feestavond. Dames in het lang, een probleem voor de moeders, want stof was vrijwel niet te krijgen maar uiteindelijk lukte het wel. In de gang naar de zaal in Struve kwam Tina, onze “allesweter”, onze “postillon d’amour” en meer, ons tegemoet: “Mary heeft dezelfde stof”. Dat deed je niks, in de zaal waren minstens zes andere meisjes met een jurk van dezelfde stof. Ik voelde me een prinses. Voor de pauze dansjes en een toneelstuk. Na de pauze werd er gedanst op de muziek van de band van Evelyn Novacek. Zijzelf, een slanke vrouw, in het zwart met een rode roos in het haar, danste met haar viool over het toneel. Het was traditie dat plotseling het licht uitging tijdens het dansen. De band speelde dan heel langzaam: “Aan d’oever van de snelle vliet, een treurig meisje zat. Ze weende en huilde van verdriet het gras met traantjes nat”, en opnieuw. Het meisje moest gaan zitten op de knie van haar geknielde partner, en plotseling ging dan het licht weer aan. Wie hebben gezoend? De grote feestavond duurde altijd tot 4 uur in de morgen.

tweede klas HBS in baljurk naar feest

Alhoewel kleren en stof nog op de bon waren werden we toch wat meer modebewust. Zo kwam de lange broek in de mode. Na de oorlog werd de Marva opgericht, vrouwelijk vrijwilligerscorps bij de Marine. Zij droegen 's winters lange broeken. Alleen, Marva broeken waren nauwelijks verkrijgbaar en bovendien, ze waren gemaakt van een stug soort keperstof, waardoor er nog gemakkelijk een paar billen aan de achterzijde bij konden. Maar opa Foxhol was overleden en liet z'n beste kostuum na. Mijn moeder was handig en vermaakte de broek tot een prachtige damesbroek. Alleen dat witte streepje van de zwarte stof vond ik zo mannen-achtig. Dus heb ik avonden lang zitten pielen met een naald om dat draadje eruit te trekken, tot even over het kruis, daar ging toch een trui of zo overheen. Een meisje in de klas kwam op school met een schattig vestje, zachte wollen stof, geborduurd met blauwe bloemetjes. Wat mooi! Heeft mijn moeder gemaakt van een lange onderbroek van mijn vader. Niemand vond dat gek, toch dacht ik vaak, zijn die mouwen van de pijpen gemaakt, hoe heeft haar moeder dat gedaan? Bij Londeman in Sappemeer hadden ze hoofddoeken te koop, zonder bon, 1 gulden. Ik mocht ook een kopen. Ze waren allemaal gelijk, wit met rode stipjes. In zwembad Nero gebruikten ze de doekjes als een soort badmutsje, al die hoofden boven 't water uit, wit met rode stipjes. Nero was trouwens een rechthoekig uitgegraven gat midden in de weilanden in Sappemeer met wat badhokjes. Je moest niet te dicht bij de kant komen, want dan kon het gebeuren dat je oog in oog stond met een koe die met z'n voorpoten in 't water stond. Ik heb leren zwemmen in 't Foxholstermeer, een stuk kurk onder de buik, aan de hengel: én spreid, én sluit.

Over kleren gesproken, ik had een prachtige nieuwe mantel gekregen, samen met mijn moeder gekocht bij C&A. Ik was er zo blij mee, sportief, grote revers, een ceintuur en grote zakken. 's Zaterdagmorgens naar school: "Mag ik m'n nieuwe jas aan?" "Hou 'm nou voor mooi." "Toe nou." Ik haalde Cathrien op, samen op de fiets. Vlak voor Struve stak er plotseling een kleine vrachtauto de weg op, 't leek of hij recht op ons af kwam. Cathrien gaf mij van schrik een duw en daar ging ik met een boog het Winschoterdiep in. Nou zullen er maar weinig meer van jullie zijn, die zich het water in het diep kunnen voorstellen. Grote witte stinkende vlokken op het water, afval van Scholtens aardappelmeelfabriek in Foxhol. Ik ging koppie onder. Cathrien wist het hoofd nog boven water te houden maar zakte langs de berm langzaam naar beneden. Scheepsjagers hebben mij uit het water gehaald hoorde ik later. Twee verzopen katten in de hal van Struve. Ik was zo bang dat mijn fiets er niet uitkwam, maar gelukkig, die zag ik later ook naast de serre staan. De moeder van Cathrien gebeld, die kwam met wat droge kleren en verder herinner ik me alleen nog het gezicht van mijn moeder: "Hou krieg ik dei indegodsnom weer schoon."

In de tweede klas zat ik, toen ik me opgaf voor een wedstrijd in het declameren van een gedicht. Met de voordracht van "De bruid" (de bruijom was de lentezon en Holland was de bruid) van Jan Prins won ik de tweede prijs, een doos postpapier. Misschien was het daarom, dat ik op 4 mei 1948 tijdens de herdenkingsplechtigheid in het gymnastieklokaal een gedicht mocht voorlezen: Joodsch meisje. Een hele eer.

Onze voetbal- en handbalploeg waren elk jaar in competitie met de Rijks HBS in Warffum, en met de Gem. HBS Hoogezand Hommes. Warffum maakte er een groot feest van, overdag spelen, 's avonds dansen en een verloting. De hoofdprijs, een slagroomtaart, viel bij onze tafel, feest! Tegen Hommes was het altijd een strijd; kackers vonden wij onze tegenstanders. Daar moest van gewonnen worden: en dat gebeurde altijd. Weer een medaille in de kast in de hal van de school.

Zelf vonden wij onze klas een "mieterse" klas, er bestond een vriendschappelijke band tussen ons leerlingen, maar voor docenten waren we vaak lastig. Er stond dan ook regelmatig iemand van ons voor de deur van de directeur (de baas): eruit getrapt! En ik moet zeggen, ik hoorde daar vaak bij. Eenmaal per jaar was er een ouderavond op school. Mijn ouders praatten dan altijd met de baas. Ik lag wakker tot ze thuiskwamen; dat viel mee: "Het zijn rakkers", had hij gezegd, "maar ze doen

geen slechte dingen hoor!” In mijn school-agenda tweede klas staat met grote letters: SNOEP IS VAN DE BON. In het snoepwinkel-tje van StuuT vlogen de onsjes advocaat- en droptoffees over de toonbank. Bestellingen werden in laarzen de klas in gesmokkeld. Dat was nog eens wat anders dan de norit die we als snoep kochten bij drogisterij Coops. Wat zo bijzonder was, bij veel docenten mochten we zingen: bij Franse juffie (mevr. Abbring Hingst) heel vaak, bij Belder (Engels) ook, zelfs dr. Van Dijk (Billy) leerde ons twee Italiaanse liedjes. Zo niet onze leraar Duits, Streurman, de strenge Streur. Het was doodstil in de klas als wij in angst afwachtten wie de beurt kreeg bij het overhoren: “Zo Sientje, begin jij maar eens”, en dan had je nog gehoopt, ik heb net een beurt gehad, dus ’t zal toch niet. Maar jawel. En hij kon sneren, tegen een meisje: “Ach kind, weet je wat ze met jou moeten doen, ze moeten jou op sterk water zetten, als voorbeeld van imbeciliteit van de twintigste eeuw”. Een jongen in de klas: “Als ik later ooit een auto krijg en ik krijg hem voor de wielen, gaat-ie d’r aan.” Hij is notaris geworden, dus met die auto kwam het wel goed!

Tweede klas HBS met hoed: Billy (wiskunde) rechts de directeur.

Een feestelijk najaar.

In september 1948 werd de abdicatie van Wilhelmina en de kroning van Juliana groots gevierd. Elk huis, elke straat was versierd; in de vijver van het Oosterpark lag een vlonder waar muziekkorpsen uitvoeringen gaven. Op de Parallelweg stonden vier erebogen. Iedereen ging naar de stad om te kijken naar een grote tentoonstelling. ’s Avonds reden Jan Pleziers voorbij met zingende mensen, die in Zuidlaren stevig aan de drank waren geweest.

In oktober 1948 werd het tachtigjarig jubileum van de school gevierd. Gezelschap Wim Sonneveld trad op voor de reünisten en voor ons. Daarna nog een grote NOF-fuif.

In de derde klas werden Cathrien en ik uit elkaar gezet, maar het heeft niet geholpen. Cathrien bleef zitten, ze was lang niet de enige. Bovendien gingen veel leerlingen ook van school af. Een driejarig HBS-diploma stond gelijk aan een vierjarig diploma MULO.

Ik heb geluk gehad. Voor het eerst werd er een A-afdeling toegevoegd aan de hbs. Was dat niet gebeurd, dan was ik er ook uitgestapt. Wiskunde, natuurkunde, het was voor mij een duister gat. Onder een van de laatste proefwerken meetkunde had Billy geschreven: “Je begrijpt er ook helemaal niets van hê Sientje”. Als hij mijn proefwerk op de bank legde en er prijkte cijfer 2 op, haalde hij uit z’n zak een papieren puntpootje: “Neem maar een pepermuntje, kind”. Ik was niet de enige hoor. Mijn twee laatste agenda’s zien er een stuk netter uit dan de eerste drie. Het werd menens.

Met twaalf leerlingen in de B-klas en vijf in de A-klas was het moeilijk zingen. In plaats daarvan kregen we, vooral in onze A-klas, veel literatuur. Vooral de lessen van Streurman gingen meer over literatuur dan grammatica. Zijn passie lag vooral bij schrijver dichter Goethe, hij had zelf al veel onderzoek gedaan, een boek over hem geschreven. In de klas lazen we om de beurt een aantal regels uit een gedicht, zodat we de uitspraak ook goed onder de knie kregen. En dan merk je jaren later, dat je zit te lezen in een boekje “Goethe gedichten”.

Joop Sprock, onze leraar Nederlands, organiseerde een rondleiding door enkele prachtig gedeco-

reerde kamers van het huis van de bisschop aan de Ossemarkt. Hij nam ons mee naar de schouwburg. Zijn zuster speelde in het stuk "Paard eet hoed". Het was een belevenis. Nooit van je leven had je gedacht de schouwburg ooit aan de binnenkant te zien. Daar kwamen heren met hun dames in cocktailjaponnen. Met z'n vijven (klas4A) zaten we in een "engelenbak", nu gebruikt voor belichting van het toneel. Deze opstap had tot gevolg, dat ik later voor 5 gulden vaak op een plaats zat in het 'hemeltje', nu derde rang.

In de vierde klas kreeg ik de hoofdrol in een toneelstuk, dat opgevoerd werd op de jaarlijkse feestavond. Na afloop kwamen achter het toneel twee leraren naar mij toe, Streurman: "Geweldig kind, precies Magda Jansens" en Van der Molen (geschiedenis): "Kind, ik zal zorgen dat jij een beurs krijgt voor de toneelschool". Dan hadden ze buiten de waard gerekend, in dit geval mijn moeder: toneel?? Toen ik met mijn boeketje witte tulpjes met blauw lintje (de kleuren van NOF) het trapje afkwam naar de zaal klonk er uit de hoek waar de docenten altijd zaten, een applaus. Snel naar m'n klasgenoten, ik had een nieuwe groene lange jurk aan en heb tot 4 uur in de morgen gedanst op de muziek van Evelyn Novacek.

Een jaar later, eindexamen, ik had een schriftelijk examen achter de rug in het gymlokaal. Plotse-ling komt meneer Streurman naast mij lopen, "kijk kind, ik heb een tekening van jou gemaakt". Hij zat als surveillant achter in de zaal en had mij getekend op een stoel achter het tafeltje. Keurig in een A4-tje gevouwen met datum, handtekening en stempel van de Rijks HBS Sappemeer. Als een cadeautje! Twaalf jongens en een meisje (Lea) voor B, twee jongens en drie meisjes voor A. Allemaal geslaagd. En toen pas hoorden wij, dat wij de zeventien laatste leerlingen waren, die voor het eindexamen aan deze HBS waren geslaagd. Het jaar daarop zou de school fuseren met de gemeentelijke HBS en instituut Hommes. Opnieuw had ik geluk. Niet meer over naar grote klassen, waar de kinderen elkaar nauwelijks kenden, vreemde docenten. 's Avonds bij Lea in Noordbroek een soort afscheid gevierd en dat was het dan. De meeste jongens en meisjes gingen verder leren, studeren, dat zat er voor Kees en mij helaas niet in. Het verstrekken van beurzen stond nog in de kinderschoenen, dus aan 't werk.

HBS klas 5A en B gedeeltelijk

Een paar dagen na het eindexamen kreeg ik een briefkaart toegestuurd. De amanuensis Scheringa schreef: "Stoute Sientje, iedereen heeft z'n boeken al ingeleverd...." De volgende dag voor het laatst naar school, boeken in de fietstassen. Heeft hij aan mij gezien dat ik moeite had met het afscheid: "Ben je al eens in het torentje geweest?" Samen naar boven. In het koepeltje was een dikke ronde balk vol met initialen. "Kijk, kerf die van jou er maar bij". Hij gaf mij zijn mes en ik kraste SV.

Kortgeleden even kijken naar "mijn" Rijks HBS. Waar is de mooie ijzeren trap gebleven, waarop zoveel foto's zijn gemaakt van klassen leerlingen met docenten. Een grauwwitte plaat tegen de school is er voor in de plaats gekomen. Mooie school, ze hebben jou het predikaat "monument" gegeven, maar monumenten breek je niet af, die koester en onderhoud je. In het hoge gras is het beeldje van de eerste vrouwelijke leerlinge op deze school, dr. Aletta Jacobs bijna niet terug te vinden. Dichterbij gekomen lijkt het alsof het huilt, maar het blijken tranen van vogelpoep te zijn. De schoenendoos wordt weer ingepakt en teruggezet op de lege plek tussen de oude fotoalbums.

HET DAGBOEK VAN HENDERICUS ADRIANUS (RIEKS) LAMBERST (tijdens de tweede wereldoorlog)

Rieks Lamberst met dank aan Cor Mulder

Westerbroek, 10 mei 1940:‘

s Morgens om zes uur meldde de radio dat Duitsland Nederland was binnengevallen. Vader hoorde het nieuws. Hij ging wel gewoon naar zijn werk, bij houtstek Hemmes, in de stad (Groningen). Wij kinderen bleven thuis, er was geen school. We zagen dat de eerste Nederlandse soldaten over de weg (Rijksweg) naar de Stad gingen. Een armzalig leger, nog met paard en wagen, soldaten op de fiets; zij kwamen van de grens (bij Nieuweschans). De Duitsers waren al de grens over; er is niet gevochten, ze konden zo maar doorrijden met een super modern leger, alles gemotoriseerd. Na één uur was het erg stil bij ons langs de weg en we bleven ook bij huis. Maar om drie uur ging er een groep Duitsers op de fiets vooraan het gemotoriseerde leger. Ze stopten voor aan de weg ter hoogte van de boerderij, waar onze achterbuurman Statius Römelingh woonde. De achterbuurman ontving de officieren met de Duitse hakenkruisvlag. Na een half uur ging het leger verder naar de Stad. Alles verliep erg rustig, er is geen schot gevallen en Groningen was bezet. Het W.A.Scholtenhuis werd meteen gevorderd; het leek wel of het al geregeld was door de NSB-ers. Vader was gewoon om zes uur thuis en vertelde dat in de Stad op de Grote Markt een parade met muziek van de Duitse Weermacht werd gehouden. Het lijkt wel feest zei vader, maar er kwamen wel af en toe Duitse vliegtuigen laag overvliegen.

Maar het was een feit; we waren bezet door de Duitsers en er werd meteen de eerste maand veel veranderd. Overal veel plakkasten met orders van de Ortscommandant Groningen met gedragsregels waar we ons aan moesten houden. Ambtenaren en burgemeesters werden vervangen door NSB-ers en andere beroepen, ook de politieagenten en de commandant. En in de toekomst met veel meer regels over de spertijd. Dan mochten we na tien uur 's avonds tot vijf uur 's morgens niet bij de weg komen, dus bij huis blijven. Ook joden mochten helemaal nergens meer komen. Ik eindig hier met de regelgeving.

Maar het leven gaat door. Veel dingen veranderen. Nederlands geld werd vervangen door nepgeld in de vorm van zinken munten. Al het Nederlands geld moest ingeleverd worden; het geld heeft geen marktwaarde zoals de Duitse mark op de wereldmarkt. Alles, brood, voedingsmiddelen, kleren, noem maar op, komen op de bon. Distributiekantoren verstrekken de bonnen. Aan alles is schaarste, maar er is geen werkeloosheid meer; vijftig procent werkt voor de Duitsers, de scheepswerven voor de Kriegsmarine. Veel mensen moeten werken voor de “Organisation Todt” (OT) voor de aanleg van verdedigingswerken, zoals het graven van loopgraven en tankwal.

Bonkaarten uit plakboek mevr. Kremer

Parade op de Grote Markt met geheel rechts een gedeelte van het Scholten-huis

len, diepe grachten langs de Groningerweg. Ook voor ons huis kuilen, waarin je kunt gaan als er vliegers (spitfires) in de buurt zijn. Ze schieten op alles wat langs de weg rijdt, ook paard en wagens en de boten in het Winschoterdiep. Het nieuwe bestuur met Anton Mussert de leider (lijder) van de NSB en Rost van Tonningen, de nieuwe minister van Financiën en de grote leider Seyss Inquart, een Oostenrijkse nazi (hij loopt mank en wordt daarom ook wel “Zes en een Kwart” genoemd).

Het leven in Westerbroek.

Ondanks de bezetting gaat hier het leven gewoon als altijd zijn gang.

Van de plaatselijke NSB-ers, een WA-man en enkele landbouwers hebben we geen last.

Evenmin van de Duitsers, die komen haast nooit in het dorp. Bij ons voor op de weg komen echter elke dag wel Duitse Wehrmacht-auto's langs.

Incidenten

Het is voorjaar 1941 als ik op de fiets op weg ben naar de Ambachtschool in de Stad. In Waterhuizen, tegenover de werf van Pattje, zie ik in het weiland een RAF-vliegtuig liggen, die in de nacht naar beneden is gekomen. De vliegeniers zijn met een parachute geland en gevangen genomen.

Er was heel veel bekijks. In 1942 ga ik werken op de scheepswerf van E.J. Smit als stageloper werktuigkunde voor zes gulden in de week. Jongens die handlanger waren hadden zeventien gulden. Ik was echter leerling. Achter de werf lag een veld met aardappelen, waar vier aardap-

pelrooiers bezig waren. Wij zaten tijdens de koffiepauze tegen de hellingschuur, toen een vliegtuig over kwam en vier bommen liet vallen op dat land. Dat was me schrikken. De mensen, die op het land waren, hadden geen schrammetje, maar waren volledig de kluts kwijt. Van de hellingschuur waren vele ruiten stuk en in het land lagen vier grote bomkraters van wel vier meter diep. In deze periode ga ik naar de avondschoon gedurende vier jaar voor werktuigkunde, ook op zaterdag. Op een avond in oktober, toen ik van school naar huis reed, zag ik in de lucht ongeveer boven Harkstede een bommenwerper, die in de brand stond en naar beneden kwam. De inzittenden kwamen met de parachute naar beneden, maar werden gevangen genomen. Eveneens tijdens de koffiepauze werd op de spoorwegovergang achter de werf een stoomgoederen trein beschoten door een RAF-spitfire. Bij de getroffen locomotief kwam de stoom er uit alle kanten uit. Dat was wel even schrikken en we hebben ook nog in de schuilkelder gezeten. Harminus van Dijken liep nog tegen een balk op met als gevolg een grote buil voor zijn hoofd. Onze vader werkte in de buurt van de overweg aan het spoor en is in de spoorloot gaan liggen. Het was een angstig avontuur.

*Station Westebroek
(Beeldbank D 00620)*

Een vriend, Jans Sesselaar, werkte ook op de werf als afschrijver. Hij had thuis nog een groot stuk wit zeildoek. Daar konden wel twee regenjassen van worden gemaakt bij een kleermaaker in de stad Groningen. Hiervoor stonden we op een zaterdag met zijn beide te

wachten op de trein bij het station van Kropswolde, toen er ineens twee RAF-vliegtuigen overkwamen en in een duikvlucht de aankomende trein beschoten. Jans en ik en ook nog anderen zijn in de sloot naast het spoor gaan liggen.

We zijn daarna maar weer naar huis gegaan zonder de regenjassen.

1943

Op een zondagmiddag in juni keerden Harminus van Dijken en ik na een bioscoopbezoek op de fiets huiswaarts. Voor ons huis stonden twee door RAF-spitfires aangeschoten Duitse legerauto's vol met kogelgaten. Thuis, waar ook nog visite aanwezig was, is het paniek. Samen met de visite en de Duitse soldaten hebben onze ouders zich schuil gehouden in de kelder.

De Duitse soldaten werden snel opgehaald. Wij hadden geen schade. Bij onze achterbuurman lagen er wat dakpannen af, terwijl door de achter hun huis gelegen houten pomp een kogel was geschoten. De auto's hebben de Duitsers de volgende dag weggehaald; ze waren rijp voor de sloop. De vliegtuigen schoten op alles wat over de weg ging. Ook een paard en wagen werd beschoten. De voerman is er goed afgekomen door in de slootwal te gaan liggen, het paard heeft het niet overleefd. Een loopjongen (bezorger) van kruidenier Gelling uit Martenshoek, die in de buurt was van de beschieting, hebben ze een been afgeschoten. Volgens mijn herinnering heette hij Boekhoud en was naar schatting vijftien jaar. Zelfs schepen in het Winschoterdiep werden beschoten. Een voorval dat ik mij herinner was een schip dat door het diep voer. Een vrouw stond achter het roer; haar man was op de wal en trok het schip aan een lange lijn. Zo opeens kwamen er spitfires over; de schipper bedacht zich niet en sprong in een kuil, die tussen de bomen waren gegraven en zo'n twee meter diep waren. Hij liet zijn vrouw zo alleen op het schip en dan zie je toch dat een mens in nood alleen aan zelfbehoud denkt. Maar gelukkig gebeurde er niets. Een volgend voorval gebeurde op een zondagmiddag. Ik was alleen thuis. Op de fiets kwamen vijf soldaten aangereden en stopten voor ons huis en liepen naar de achterdeur. Ik kneep hem wel. Maar ze waren wel vriendelijk en zeiden "haben sie Rundfunkapparatur?". Radio's moesten tijdens de oorlog namelijk ingeleverd worden. Ik zei nee, maar ze wezen naar het dak, waar nog een antenne op stond. Ze kwamen binnen en wilden alles zien, ook de voorkamer en op zolder. Toen vroegen ze mij naar het persoonsbewijs en gingen weer naar buiten. Onze perenboom zat vol met rijpe peren; ze vroegen mij of ze wel mochten plukken. Ze zeiden "danke schön" en vertrokken; het waren soldaten van de "Grüne Polizei". Ik was blij dat ze weg waren. Toch is in ons dorp (Westerbroek) nooit iets bijzonders voorgevallen. Wel was de "Organisation Todt" bezig loopgraven en tankvallen te graven hier en daar langs de Groningerweg (thans Rijksweg West), zoals achter de witte boerderij van Cornelis Römelingh. Ook in het Hesselingsbos zijn diepe tankvallen gegraven. In het dorp is veel hout gekapt. Op sommige plaatsen leek het of men er een afweergeschut, verscholen tussen de bomen, wou plaatsen. Ik herinner me nog een voorval, waarbij sommige mensen, die er overdag werkten, in de nacht probeerden een voorraad hout toe te eigenen. Eén van die mensen had een partij van dat hout gereed gelegd, maar Berend Veldman, die tijdens de "Krieg" een aanstelling als politieagent had gekregen bij de gemeente Hoogezand, was hem voor geweest. Berend was een beetje voorman bij de werkzaamheden van de "Organisatie Todt".

Het werken op de werf van E.J. Smit.

De mensen van de "Wehrmacht" kwamen af en toe controleren. Mijn baas keek niet zo nauw.; ik was achter de draaibank bezig apparatuur te maken voor de mensen op de werf, bijvoorbeeld een apparaat voor het malen van koren en het persen van koolzaad.

Voor ons zelf thuis heb ik een tabakssnijmachine gemaakt. Ik had de dingen op zolder geplaatst. We kregen dan koren van boer Hendriks en ook van Statius Römelingh, de boer, die achter ons huis in de oude boerderij woonde. Vader kon heel goed met hem over weg, maar ze spraken nooit over politiek. We kregen ook een stuk grond (land) van hem om aardappels te verbouwen. Dat was wel fijn, want vader had vier geiten achter het huis in de grote schuur en twee varkens voor de slacht, hiervan moesten we één stuks afstaan voor de bezetter. We hadden bij huis ook een tuin; op een groot stuk hiervan werden tabakspplanten verbouwd. We vonden de tabak van goede kwaliteit, beter als wat er nog op een distributiebon te koop was. Bij het spoor, waar vader werkte, had hij bij het Foxholstermeer ook nog een lap grond, waarop hij aardappelen en groente verbouwde.

Scheepswerf E.J. Smit, Westerbroek een landingsvaartuig in aanbouw (beeldbank D 00604)

Ook bij de kerk hadden we nog tien are grond. We waren een keuterboertje in die tijd. Tevens maai-de vader gras langs het spoor voor de geiten. Als het hooi droog was kwam het in de schuur, waarin ook de geiten waren gehuisvest en waarin onze hond Nellie een nest van stro had, waarin zij 's nachts sliep en de wacht hield. Broer Jonnie en ik waren ook altijd bezig in de vrije tijd. Ook heeft vader nog twee schapen gehad; ze liepen in de wei in de made. Het wol scheerde hij zelf. Aangezien hij ook kon spinnen, hetgeen hij thuis van zijn vader had geleerd, had hij eveneens een spinnewiel gekocht. Moeder breide sokken en truien van het wol. Het wollen garen was wel een uitkomst, het was nergens meer te koop.

Het verdere leven thuis.

We hadden een mooie vrijstaande woning (aan de Groningerweg), nergens geen hinder van; geen burens vlak in de buurt en wat bescherming van de achterbuurman.

Wel moesten we (zoals reeds eerder vermeld) destijds onze radio inleveren, want men mocht niet luisteren naar de Engelse zender. Het luisteren naar nieuws van Radio Oranje in Engeland, daar kon je voor worden gearresteerd. En dat was de andere kant van onze achterbuurman, want hij ging het dorp rond om te kijken en eventueel te luisteren of er overtredingen plaatsvonden. Hij was namelijk de landwachter in het dorp. Ook toen de radio's in geleverd moesten worden zat hij bij de ont-

vangst, dus wij moesten het toestel ook wel inleveren, want hij wist wel wat voor toestel wij hadden. Toch kregen we (als een soort compensatie) een zak tarwe en rogge van hem. Van het meel, wat ik zelf met het molentje maalde, bakte moeder brood en pannenkoeken in de kacheloven, het was een uitkomst voor ons gezin.

Ook van boer Hendriks van het Vonderpad kregen we wel iets zoals koolzaad voor de olie. Hiervan kon moeder bakken en het werd ook gebruikt als jus voor de aardappels en door de stampot. In het begin vond ik het vies, maar het wende wel.

Woning aan de Groningerweg 18 Westerbroek

Verder het leven thuis in die tijd.

In 1943 werd alles strenger, er werd een spertijd ingevoerd van 's avonds negen uur tot vijf uur in de morgen. Je mocht in die periode niet bij de weg komen en samenscholing van vijf of meer personen werd verboden, anders werd er geschoten (waarschuwing). Toch wen je daar ook weer aan op den duur. Ook de gijzelaars werden doodgeschoten. Verschillende straten in Hoogezand-Sappemeer zijn naar hen genoemd. Maar toch zijn we hier in het Noorden die tijd nog goed doorgekomen.

Ook in de spertijd gingen we 's winters op het Wiede Gat schaatsen. Op een avond, na negen uur bij heel lichte maan, waren we nog aan het schaatsen, we waren in gezelschap van Derk van Loenen, hij had zijn WA-pak aan. Hij zei we gaan gewoon door, ik ben jullie begeleider en er kan jullie niets overkomen. Hij had gemakkelijk praten. In het dorp kwamen overigens nooit geen Wehrmacht-soldaten. Van onze achterbuurman had je ook geen hinder, maar hij was wel actief bij het opsporen van onderduikers. Wij hebben ook een onderduiker gehad, Aiko Nijburg uit het dorp, gedurende een week; later is hij opgehaald door de ondergrondse en is hij naar een ander adres gebracht.

Nog een voorval. Op een middag stopte de Gado-bus voor ons huis en stapte een "Duitse soldaat" uit en liep naar onze achterdeur. Hij zegt "mevrouw Lamberst ik ben Rieks Gerdes". Moeder zei "kom vlug binnen, zodat niemand je ziet". We wisten dat hij zou komen door bemiddeling van onze neef R Emmelt Jans. R Emmelt was ook onderduiker op de Mansholt-boerderijen in Ulrum en had een vals paspoort. Rieks heeft zich bij ons thuis omgekleed in burgerpak en is weer met de Gado vertrokken, hij was ook in het bezit van een vals paspoort. Moeder heeft het uniform bij gedeelten in de kookkachel verbrand. Alleen de broek heeft ze geverfd en zodoende had vader nog een goede broek. De koppel was er ook nog, die hebben we nog een poosje bewaard met het opschrift: "Gott mit uns". Moet je nagaan, dat stelletje moordenaars!!

Nu was Rieks met verlof en zogenaamd weer naar zijn ouders terug gegaan, maar zijn ouders wisten het niet dat hij zou onderduiken. Hij was een Nederlander, maar had een Duitse moeder.

Nog een ander voorval. We kwamen uit de bios (Kino) in Hoogezand. Er stonden Grüne Polizei militairen met een overvalwagen te controleren.

Twee jongens uit Foxhol hebben ze meegenomen naar het Scholtenhuis. Ik had geen last, was nog 17 jaar en had toch wel een Ausweis met een stempel van de Ortscommandant aangezien ik bij E.J. Smit werkte voor de Kriegsmarine. Verder zijn er in de gemeente Hoogezand-Sappemeer een aantal mannen doodgeschoten en worden herdacht met de alom bekende straatnamen in de gemeente.

Bij ons thuis zijn we de oorlog goed doorgekomen; we waren zelfverzorgend, alles uit eigen tuin, melk van de boer Sievert Mulder. Vader had ook tabaksplanten, een gedeelte van de tuin vol, die werden gedroogd op de zolder en konden na het snijden met de tabaksmachine verwerkt worden tot shag en rooktabak voor vaders pijp. Tabak was wel te koop in de zwarte handel en kostte 12 gulden. Het leek wel goud. Ook maakte vader sigaren. De eigenbouw was van goede kwaliteit.

Het laatste halfjaar van 1944 was er vaak geen stroom. Soms ook niet op de werf, maar we mochten ook niet naar huis. We hadden 's avonds thuis licht van een carbidlamp. De carbidlamp en ook het carbid had vader van het spoor. Het was een goede noodoplossing; de meesten zaten in het duister. Ook brandstof was op de bon; gelukkig hadden we een grote voorraad hout van oude spoorbielzen, die vader van het spoor meenam. In de kookkachel was het prima stoken, je kon er wel een os op braden. Wel hebben we af en toe een schoorsteenbrand gehad. Vader zei dan "laat maar branden, dan is de schoorsteen ook weer schoon" Zoals reeds eerder vermeld was de spertijd was al van 's avonds negen uur tot de volgende morgen zes uur. We gingen dan ook vaak 's avonds om negen uur naar bed, dan was de kachel al koud. Het waren zeer koude winters tijdens de oorlogsjaren, soms -20° Celsius onder nul.

De bevrijding.

Dertien april 1945 was het druk voor langs de weg. Duitse auto's en soldaten op de fietsen, die ze gestolen hadden, gingen op weg naar de "Heimat". Nog wel hebben ze de brug bij Foxhol nog laten exploderen. Maar om drie uur stonden de Canadezen al met een tank de Duitsers te beschieten, waarbij auto's in brand stonden en waarbij ook nog gesneuvelden zijn gevallen. Het was een heel nare en bange dag. De nacht ook niet geslapen; we zagen dat in de stad werd gevochten en geschoten; er stonden gebouwen in brand. Veertien april gingen Jonnie en ik op de fiets naar Martenshoek, daar stonden Canadezen met hun tanks sigaretten en chocoladerepen uit te delen. Het was feest, een volksoorlog. We waren bevrijd.

De binnenlandse strijdkrachten waren al bezig om de NSB-ers op te pakken; ze werden voorlopig in het Vonk-gebouw bij de Nederlands Hervormde kerk (thans Damkerk) in Hoogezand ondergebracht. Ook onze achterbuurman en zijn vrouw. Hun drie kinderen zijn bij familie ondergebracht. Onze achterbuurman en zijn vrouw hebben wel twee jaar vast gezeten. In de oude boerderij hebben Simon Rehwinkel en zijn vrouw Jantje nog een tijd gewoond, later is de boerderij afgebroken. In het dorp waren twee meisjes, die met Duitsers omgingen en beide een kind kregen. Een ander meisje raakte na de bevrijding in verwachting van een Canadees.

ZELFDE PLAATS, ANDERE FOTO (35)

Hoogezand - Zuiderstraat, blokmakerij Hulsebos, omstreeks 1875

Gerrit Stuut

Evenals bij de voorgaande aflevering van de serie “Zelfde plaats, andere foto” bevinden we ons bij deze pentekening van Nico Bulder aan de Zuiderstraat (thans Hoofdstraat, zuidzijde) in Hoogezand. De blokmakerij van Hulsebos was gelegen ten oosten van de scheepswerf Coops (zie Pluustergoud nr. 46). Geheel rechts zien we de (onverharde) Zuiderstraat met werkplaats en woonhuis van de mast- en blokmakerij van Hulsebos. Een blokmakerij vervaardigde onder andere masten, takelblokken, vlaggenstokken, vaarbomen en “harten en zuigers” voor waterpompen. Vóór de werkplaats liggen onder andere een mast en boomstammen voor verdere bewerking. Links op de tekening de Hoofdstraat met op de achtergrond de Bonthuizertil met het oude Bonte-huis. Rechts daarvan de RK-kerk in Sappemeer, terwijl tussen de bomen nog de houtzaagmolen van Dallinga is te zien. In het Winschoterdiep ligt een volledig afgetuigde tjalk. Pentekening: Nico Bulder (H-063).

Hoogezand - Hoofdstraat, anno 2017

De foto uit 2017 toont de Hoofdstraat in oostelijke richting ter hoogte van de Rembrandtlaan (links op de foto). Op de locatie van de voormalige mast- en blokmakerij van Hulsebos is naderhand een drietal woonhuizen gebouwd, momenteel bekend staand als Hoofdstraat 214 t/m 218

Iets in oostelijke richting (rechts op de foto) zijn achtereenvolgens de ingang van de Oosterparkstraat en de locatie van de voormalige scheepswerf Coops (thans garage Hartman) gelegen.

Na demping van het Winschoterdiep is ter plaatse hiervan een brede middenberm met groenvoorziening en insteekhavens voor auto's ontstaan.

Geheel op de achtergrond is het huidige Bontehuis te zien.

Foto collectie: G.J. Stuuut (P-1060559)

UITSLAG JUBILEUMPRIJSVRAAG

Van de redactie

Wie jarig is trakteert! Dat las u in de vorige aflevering van Pluustergoud.

Omdat uw historische vereniging 25 jaar bestaat presenteren wij in editie 46 van Pluustergoud een prijsvraag onder het motto : Ken uw –toen nog oude ...- gemeente!

Op de foto toonden wij u een gedeelte van een gebouw, met daarbij de volgende vragen :

- 1 . Waar heeft onze fotograaf deze opname gemaakt?
- 2 . Van welk bedrijf is hier een gedeelte afgebeeld.

De antwoorden :

1. Bij de Composteerinrichting Sappemeer, ingang a/d Vosholen, links de composteerinrichting en paadje recht door a/d rechterkant zie je loodsen
2. De afbeelding is het logo van W.A. Scholten papierfabrieken, nu ESKA.

En omdat we een kwart eeuw bestaan hebben we 4 winnaars :

Nel Lenting, Geert Blaauw, Gerrit Lever en Nel de Boer.

Alle winnaars : Van Harte Gefeliciteerd met jullie prijs!

ACHTERDIEP SAPPEMEER

Boerderijenboek, ruim 300 jaar aktiviteit van ontvening tot ruilverkaveling.

Ons lid, de heer Heike van Dam, werd ruim negentig jaar geleden geboren aan het Achterdiep in Sappemeer. Na zijn werkzame leven op de boerderij stortte Van Dam zich op de historie. De historie van zijn geliefde Achterdiep in het algemeen en met name de geschiedenis van de zo geheten 'plaatsen' en de boerderijen in het bijzonder.

Het Achterdiep ...

Het Achterdiep is genoemd naar het kanaal het Achterdiep, dat parallel aan het Winschoterdiep loopt, vandaar de naam: het diep achter het Winschoterdiep. Dit Achterdiep ligt in het buurtschap Sappemeer-Noord tussen de Verlengde Winkelhoek in het westen en Spitsbergen in het oosten. Het diep loopt nu onder de Slochterstraat, de Verlengde Herenstraat en de Laveiweg door. Oorspronkelijk ging het diep over in het Noordbroeksterdiep, dat doorliep tot aan Noordbroek. Gedurende een lange reeks van jaren bezocht Van Dam de Groninger Archieven om de geschiedenis van het Achterdiep te achterhalen en op schrift te stellen. Nadat alle gegevens van het historisch onderzoek enige tijd op de harde schijf van de computer hadden gestaan en wat foto's in een mapje bewaard waren, kwam toch het verlangen om het geheel in een boekwerk te vatten. Hiervoor werd de hulp ingeroepen van onze secretaris. Rozema heeft samen met zijn vormgever, de heer Jan Pekelder, het geheel tot een bijzonder interessant boek kunnen maken. Een hele klus, maar beider eerdere ervaring bij het produceren en uitgeven van de boeken 'Honderd Jaar Tuinbouw in Hoogezand – Sappemeer e.o.' en 'De Bewonings-geschiedenis van Kropswolde en Wolfsbarge' kwam hierbij uiteraard goed van pas.

Middels een mooie financiële ondersteuning door de Stichting Détenje te Hoogezand - Sappemeer en het College van Burgemeester en Wethouders van de gemeente Midden – Groningen is het 'Boerderijenboek Achterdiep Sappemeer' nu voor een breed publiek beschikbaar voor de prijs van: € 15,= (ex. eventuele verzendkosten).

**Info en bestellingen : per email : achterdiepsappemeer@gmail.com
of telefonisch : 0598 – 394512.**

Na jaren van historisch onderzoek is het eindelijk zover: het trotse echtpaar Van Dam bladert in het "Boerderijenboek Achterdiep Sappemeer".

van Dam voor zijn boerderij aan het Achterdiep

Verrassend goed... en niet duur!

Synergon druk & print

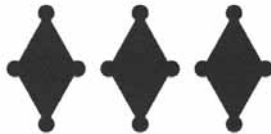
- Huisstijldrukwerk
- Reclamedrukwerk op maat
- Promotiemateriaal & specials
- Logistieke ondersteuning
- Privédrukwerk
- Familiedrukwerk

Waarom Synergon druk & print?

- Persoonlijk contact
- Goede service
- Deskundig advies
- Alle disciplines in eigen huis
- Uitstekende kwaliteit
- Scherpe prijzen

Synergon^{sw}
druk & print

Mr. A.J. Romijnweg 17
9672 AH Winschoten
T (0597) 453 521
E drukenprint@synergonsw.nl
I www.synergondrukenprint@synergonsw.nl

RIETVELDT ADVOCATEN

30 JAAR

JURIDISCHE DIENSTVERLENING

VOOR PARTICULIER EN BEDRIJF ONMISBAAR

mr. M.M. Rietveldt, mw. mr. M. Schlepers
Hoofdstraat 155, 9601 ED Hoogezand
Tel. (0598)390890; Fax. (0598)390853
Email: alg@rahs.nl; Web: www.rahs.nl

Hotel Restaurant Faber

Meint Veningastraat 123

9601 KE Hoogezand

Tel.: 0598-39 33 36

Het adres voor:

- * Vergaderingen
- * Lunches, diners
- * Koude/warme buffetten
- * Recepties, bruiloften
- * Reünies, feesten

Tevens:

- * Kegelbanen
- * Partybar
- * Cateringservice

Pluustergoud Hoogezand - Sappemeer

Redactieadres:
D. Hulsebos, Burgemeester Tuinstraat 7,
9602 CZ Hoogezand